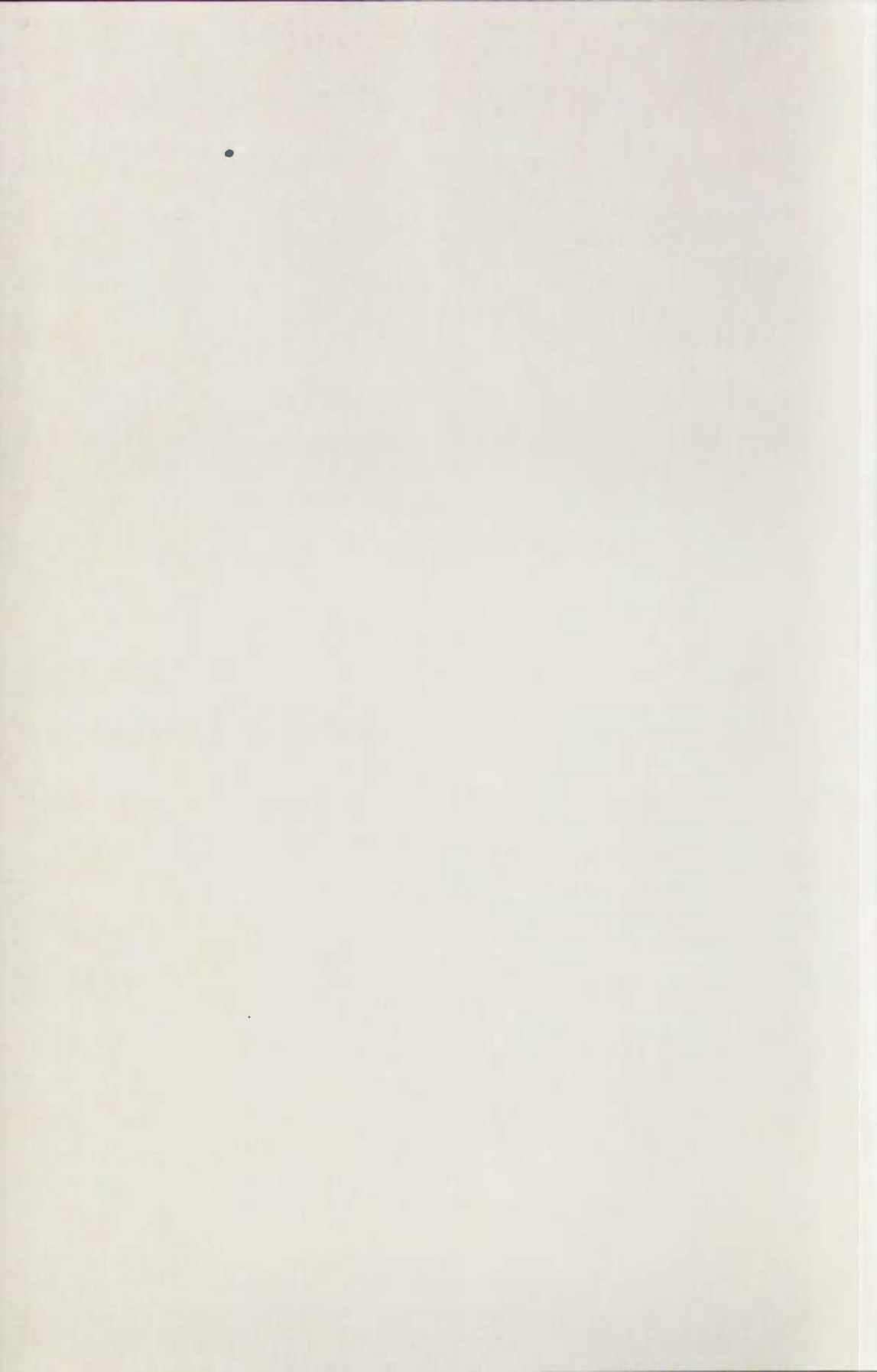

STORSTADENS PARTIER OCH VALDELTAGANDE 1948–88

UNDERLAGSRAPPORT FRÅN STORSTADS UTREDNINGEN

SOU 1989:68

Ref

Statens offentliga utredningar

1989:68

Statsrådsberedningen

Storstadens partier och valdeltagande 1948-1988

Underlagsrapport från storstadsutredningen

Allmänna Förlaget har utgivit en bibliografi över SOU och Ds som omfattar åren 1981—1987. Den kan köpas från förlagets Kundtjänst, 106 47 STOCKHOLM. Best. nr. 38-12078-X.

Beställare som är berättigade till remissexemplar eller friexemplar kan beställa sådana under adress:

Regeringskansliets förvaltningskontor

SOU-förrådet

103 33 STOCKHOLM

Tel: 08/763 23 20 Telefon 8¹⁰—12⁰⁰ (externt och internt)

08/763 10 05 12⁰⁰—16⁰⁰ (endast internt)

Produktion Allmänna Förlaget

Omslag ALLF/AD Göran Durgé

ISBN 91-38-10399-0

ISSN 0375-250X

Svenskt Tryck Stockholm 1989 933135

FÖRORD

Enligt direktiven till storstadsutredningen krävs särskilda ansträngningar för att engagera medborgarna i storstadens samhällsliv. Under de senaste valen har valdeltagandet sjunkit. I vissa valdistrikt i storstadsområdena är valdeltagandet mycket lågt. Storstadsutredningen har fått i uppdrag att belysa orsakerna till det sjunkande valdeltagandet i storstäderna. Utredningen har också fått i uppgift att överväga olika förslag att vidga deltagandet i storstädernas politiska liv - däribland valdeltagandet.

Storstadsutredningen har givit i uppdrag åt fil.dr. Gullan Gidlund och docent Janerik Gidlund, båda verksamma vid statsvetenskapliga institutionen vid Umeå universitet, att göra en studie om valdeltagandet och partiernas utveckling i storstäderna under perioden 1948 - 1988. Resultatet av deras arbete redovisas i föreliggande rapport.

Rapporten bildar ett underlag för storstadsutredningens fortsatta arbete.

Jan O Karlsson

INNEHÅLL

Tabell- och figurförteckning	7
Förord	9
1 Politiken vid framtidens gräns	11
2 Storstaden & den regionala utvecklingen	15
2.1 K-regioner	17
2.2 B- och M-regioner	19
2.3 Internationalisering och ändrade livsformer.	20
3 Valdeltagande	23
3.1 Strukturella apseker på valdeltagandet	24
3.2 Valdeltagandet i Sverige	31
3.3 Modernisering och valdeltagande	37
3.4 Temporär förklaring: Mobiliseringen av väljare	38
3.5 Vilka partier gynnas av högt valdeltagande?	41
3.6 Valdeltagandet i storstäderna	46
4 Partisystemet	55
4.1 Nya grundläggande värderingsmönster	56
4.2 Modernisering och partisystem	60
4.3 Förändrade participationsmönster	71
4.4 Postmaterialism och partisystemets omvandling	74
5 Storstadens partier & valdeltagande	77
Bibliografi	81
Bilagor	89

TABELL- OCH FIGURFÖRTECKNING

- Figur 2.1 Tjänstesektorns expansion i olika stater
- Figur 2.2 Basnäringarnas andel av exportvärdet i de nordiska länderna under efterkrigstiden.
- Figur 3.1 Powell's modell för valdeltagande
- Figur 3.2 Valdeltagandets (R) utveckling 1911 - 1928
- Tabell 3.3 Rösträtsreglernas utveckling 1907 - 1985
- Figur 3.4 Valdeltagandet (R) i storregionerna 1948 - 88
- Figur 3.5 Mobiliseringsvalen (R) 1911 - 1988
- Figur 3.6 Socialdemokratisk valaffisch från 1928 års mobiliseringsval
- Figur 3.7 Sambandet mellan valdeltagande och socialdemokraternas resultat i riksdagsvalen 1948-88.
- Tabell 3.8 Valdeltagandet i storstadskommunerna 1970-85 i förhållande till riket i stort
- Tabell 3.9 Valdeltagandet i riket i de olika valen 1970-88, samt skillnaderna mellan riks- och kommunalvalen i storstäderna
- Tabell 3.10 Valdeltagandet i olika kategorier av valdistrikt
- Tabell 3.11 Områden med lågt valdeltagande i kommunalvalet 1988
- Tabell 3.12 Områden med högt valdeltagande i kommunalvalet 1988
- Figur 4.1 Den storregionala utvecklingen av röstprocenten i riksdagsvalen för Moderata samlingspartiet under perioden 1948-88

- Figur 4.2 Den storregionala utvecklingen av röstprocenten i riksdagsvalen för Folkpartiet under perioden 1948-88
- Figur 4.3 Den storregionala utvecklingen av röstprocenten i riksdagsvalen för Bondeförbundet/Centerpartiet under perioden 1948-88
- Figur 4.4 Den storregionala utvecklingen av röstprocenten i riksdagsvalen för Vänsterpartiet Kommunisterna under perioden 1948-88
- Figur 4.5 Den storregionala utvecklingen av röstprocenten i riksdagsvalen för Socialdemokratiska arbetarpartiet under perioden 1948-88
- Figur 4.6 Den storregionala utvecklingen av röstprocenten i riksdagsvalen för Kristdemokratiska samhällspartiet under perioden 1964-88

FÖRORD

Idag finns i Sverige ett stigande politiskt intresse för storstäderna. Till en del föranleds uppmärksamheten av förändringar i storstadsinvånarnas politiska deltagande under senare år. Men intresset har också att göra med storstädernas roll i nationens tillväxtekonomi som strategiska importhamnar för ny kunskap och innovationer.

Denna uppsats handlar om den svenska storstaden som arena för politiskt handlande och är skriven på uppdrag av Storstadsutredningen. Vårt arbete har haft en snäv tidsram på ett halvår, vilket har begränsat möjligheterna att få fram nya data av tidskrävande karaktär, t.ex. individdata genom stora intervjuundersökningar eller sociala data genom insamling av uppgifter från olika myndigheter. Vi har därför skaffat oss en överblick över svensk och internationell forskning i ämnet, utfört analyser av valstatistik från främst efterkrigstiden, samt insamlat uppgifter om situationen i vissa stadsdelar i storstäderna.

Vi vill rikta ett tack till Ingemar Wörlund, Svante Ersson och Mikael Öst vid statsvetenskapliga institutionen vid Umeå universitet som hjälpte oss att göra analyser av valdata. Vi har också fått värdefull hjälp och material från Bengt Olinder från Stockholms kommun, Henry Lindelöf från Malmö kommun och Leif Birgersson från Göteborgs kommun.

1 POLITIKEN VID FRAMTIDENS GRÄNS

Valdeltagandet i Sverige är internationellt sett högt. Under åttio-talet har dock tendensen varit nedåtgående; från 91,4% i riksdagsvalet 1982 till 89,9% valet 1985 och 86,0% i valet 1988. I storstäderna tycks vid en första betraktelse stora förändringar av valdeltagandet ha ägt rum under det senaste decenniet.

Nedgången i valdeltagandet kan vara av **temporär natur** (eventuellt med cykliska drag), där orsakerna står att finna i de politiska partiernas oförmåga att aktualisera valfrågor som upplevs angelägna bland väljarna och där valutgången anses avgörande för färdriktningen, i valkampanjernas uppläggning, i massmediernas bevakning, eller i politiska "affärer" och skandaler under valrörelserna.

Nedgången kan även vara uttryck för större förändringar av **strukturell karaktär**, vilka ständigt äger rum i samhället. Hur påverkas de politiska partierna och valdeltagandet av den ekonomiska strukturuomvandlingen av det svenska samhället - en djupgående förändring som ingår i ett internationellt mönster och där storstäderna spelar en speciell roll?

I varje stat finns en konstitutionell struktur som reglerar valsystemets utformning. Valdeltagandets utveckling kan ej studeras fristående från förändringar i de formella röstningsreglerna. Viktiga inslag är bestämmelser bl a om rösträttsålder, rösträtt för invandrare, former för röstning t.ex poströstning. Innehållet i och utformningen av röstningsreglerna bildar den formella juridiska ramen kring valdeltagandet. Förändringar i dessa regler sker från tid till annan och kan tänkas ha effekter både uppåt och nedåt för valdeltagandet. Finns det några sådana förändringar i de svenska röstningsreglerna som kan förklara utvecklingen av valdeltagandet under senare år?

Den finlandssvenska författarinnan Edith Södergran skrev en gång om samhällen som befinner sig "nära framtidens gräns". Hon menade att det finns vissa sociala miljöer där viktiga förändringarna med giltighet för mycket större sammanhang först blir synliga. Storstadsmiljön bär genom sin intensiva kontaktyta mot omvärlden fröet till ändrade sociala och politiska villkor - nya politiska skiljelinjer, nya värderingsmönster och livsstilar och nya participationsmönster i hela landet. Storstadsmiljön ger både positiva och negativa utslag för den enskilde - en miljö

som kan få obarmhjärtiga konsekvenser socialt och ekonomiskt för människor som saknar materiella resurser och efterfrågade kunskaper, men ge full utdelning för välbeställda och professionella personer.

Valdeltagande och politiskt deltagande i stort har sällan fokuserats utifrån ett storstadsperspektiv i den samhällsvetenskapliga forskningen i Sverige. Detta är anmärkningsvärt med hänsyn till att så stor del av befolkningen numera bor i storstäderna och att förutsättningarna för delaktighet och deltagande är mycket speciella i stora befolkningskoncentrationer. Betecknande är att de svenska stora statsvetenskapliga forskningsprogrammen om den lokala demokratin på 1960- och 1970-talen uteslöt storstäderna i sina kommunurval. Det gäller f.ö. även en statlig kommitté som Kommunaldemokratiutredningen i början av 1970-talet. Motiven för att exkludera storstäderna var tämligen diffusa: storstäderna ansågs atypiska för det svenska samhället och därtill svåra att studera.¹

Statsvetare och sociologer har i regel använt en statisk regional variabel i demokratistudier. Storstaden blir i forskningen reducerad till den kommun som hyser city-kärnan i regionen, trots att storstadsregionen fungerar som en näringsgeografisk och identifikationsmässig helhet med många ingående kommuner. Varje analys av exempelvis valdeltagande som begränsas till vissa administrativa delområden av storstadsregionen riskerar att behäftas med allvarliga begränsningar och ge upphov till felaktiga slutsatser. Det faktum att exempelvis en norrlandsstad kan ha ungefär samma tätortsgrad och storlek som en förortskommun i en storstadsregion innebär inte att de i övrigt är jämförbara storheter. Vi insåg därför att det var viktigt att ta fram en helt ny typ av valdata som var funktionellt riktigt definierad ur regionalvetenskaplig synvinkel.

Men det är också betydelsefullt att en ny regionindelning har en funktionellt tydlig innebörd - dvs att indelningen fångar de viktigaste geografiska uttrycken för den ekonomiska strukturomvandlingen av vårt samhälle. Det är uppenbart att den ekonomiska (och därmed regionala) strukturomvandlingen har betydelsefulla effekter för partisystemet.

¹ I sammanfattningen av kommunaldemokratiska forskningsgruppens undersökningar, skriver professorerna Lars Strömberg och Jörgen Westerståhl:

"Med hänsyn till att storstäderna Stockholm, Göteborg och Malmö endast marginellt påverkades av indelningsreformen och att förhållandena i dessa kommuner i många avseenden var speciella och skulle kräva en stor andel av de begränsade forskningsresurserna för att kunna undersökas beslöts att storstäderna skulle uteslutas ur målpopulationen" (1983:32-33).

Riktigt hur detta samband ser ut har tidigare inte klarlagts. Traditionellt har den politiska geografin indelats i olika territoriellt sammanhängande styrkefästen för partierna, som kunnat tolkas i termer av politisk kultur och näringsgeografisk struktur i mera statisk mening (Jfr Ricknell 1976, Back & Berglund, 1978; Wörlund, 1988). En ny regionvariabel bör vara så konstruerad att strukturella politiska förändringar som har samband med den ekonomiska strukturomvandlingen och "framtidens gräns" blir åtkomliga.

Syftet med denna uppsats är **att analysera de allmänna valen under efterkrigstiden (främst riksdagsvalen) utifrån en sådan ny regionindelning för att identifiera och söka förklara nya mönster i valdeltagande och partistruktur som kan ha långsiktig betydelse.** En viktig uppgift är att studera vad som hänt i storstäderna. Har 1980-talet inneburit en kris för valdeltagandet i storstäderna? Är valdeltagandet i storstaden annorlunda än i landet i övrigt? Vad sker med den folkliga förankringen av det svenska partisystemet? Hur utvecklas de politiska partierna i storstäderna?

Vi anlägger ett huvudsakligen makroorienterat perspektiv, vilket gör att den individrelaterade analysen får stå tillbaka. Ambitionen är vidare att diskutera utvecklingens orsaker och tänkbara förlopp. Metoden har valts, inte minst av tidsmässiga skäl, men även utifrån antagandet att strukturella analyser kan vara fruktbara i ett skede där ny kunskap är nödvändig men komplexiteten i orsakssammanhang nära nog omöjliggör skapandet av enkla mätbara karaktäristika.

Materialet för studien består främst av internationella och svenska forskningsrapporter, den offentliga valstatistiken, samt uppgifter och publikationer från storstadskommunerna. Uppsatsen är indelad i tre huvudavsnitt. I kapitel 2 anläggs ett regionalvetenskapligt perspektiv på storstadsregionerna och definieras den nya regionala indelningen som skall användas i den fortsatta analysen. Det tredje kapitlet behandlar teorier om valdeltagandet och dess svenska empiri, med särskild inriktning på storstadsregionerna. I det fjärde kapitlet analyseras partisystemets utveckling med särskild hänsyn till nya värderingsmönster och moderniseringen. I det femte och avslutande kapitlet görs en kortfattad diskussion av resultaten. I bilagorna redovisas detaljuppgifter om valdeltagande och partival i olika regioner.

2 STORSTADEN & DEN REGIONALA UTVECKLINGEN

Sverige har internationellt sett ett ovanligt stort omvärldsberoende. Inom ekonomin kan nämnas att utrikeshandeln (exporten + importen) år 1950 uppgick till en fjärdedel av bruttonationalprodukten (BNP). För närvarande uppgår utrikeshandelns andel till ca 2/3 och siffran kan möjligen stiga till över 80% vid sekelskiftet.

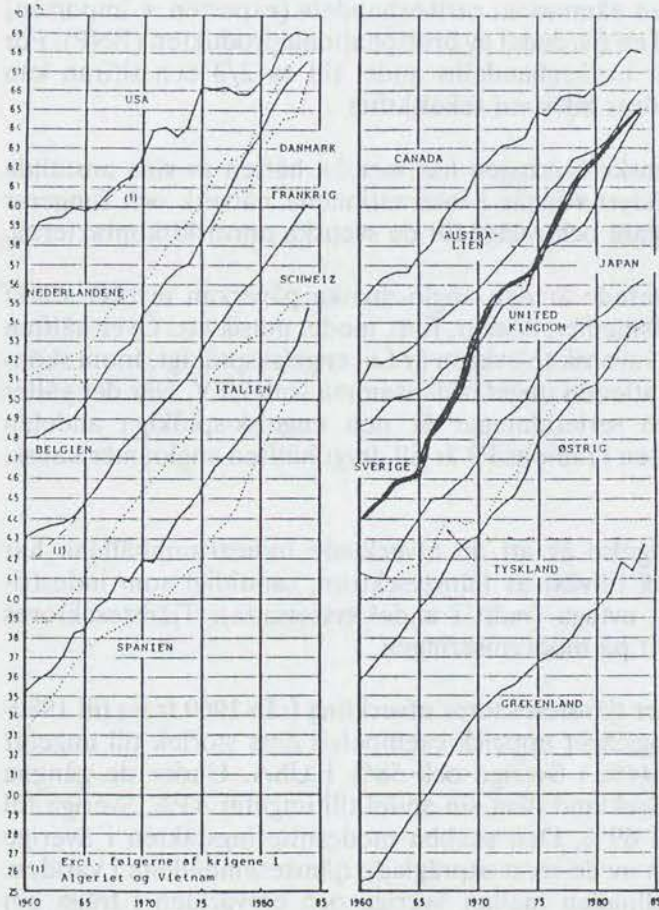
De sex största svenska företagen har mer än hälften av sina anställda utomlands. Storstäderna ingår i internationella nätverk och fungerar som viktiga mottagare och reläer för de svenska omvärldskontakterna.

Inom kulturens område är den anglo-saxiska påverkan mycket starkt t.ex. ifråga om massmedier, böcker, film, mode, musik etc. Över hälften av fiktionsutbudet i svensk television är f.n. engelskspråkigt. Inom skönlitteraturen är situationen ungefär densamma som i TV. När det gäller video, biofilm och serietidningar är den engelsk-språkiga andelen ungefär 2/3. Musiken i radions P3 är till drygt hälften angloamerikansk. (Ekman, 1989).

En generell iakttagelse är att de utvecklade industrisamhällena har genomgått en stark tillväxt av tjänstesektorn, samtidigt som industrisektorn har börjat avtaga (mätt i andel sysselsatta). Tjänstesektorns storlek blir ett mått på moderniseringen.

Figuren nedan avser tjänstesektorns utveckling från 1960 fram till 1980-talets mitt. I utgångsläget uppgick exempelvis dess storlek till ungefär 25% i Grekland, 44% i Sverige och 58% i USA. Under de gångna decennierna har Grekland ökat sin andel till ungefär 43%, Sverige till 65% och USA till 69%. Den snabba moderniseringstakten i Sverige har frambringat ett av de mest utpräglade tjänstesamhällena i världen. Den viktigaste skillnaden mellan Sverige och omvärlden i fråga om tjänstesektorn är emellertid inte storleken eller tillväxttakten, utan det sätt på vilket den är organiserad. Den socialdemokratiska politiken i Sverige inriktades i periodens början på att finansiera tjänsteexpansionen med skattemedel i högre grad än i flertalet andra stater, där expansionen i större utsträckning var privatfinansierad. En konsekvens av skillnader i huvudmannaskap är olikheter i tjänsteproduktionens inriktning, produktivitet och fördelning.

Figur 2.1 Tjänstesektorns expansion i olika stater

Källa: Illeris 1989:61

2.1 K-regioner

En kategori tjänsteyrken av stort intresse i detta sammanhang är s.k. kunskapsyrken, vilka vanligen förutsätter postgymnasial utbildning (lärare, journalister, konstnärer, forskare, administrativ elit, konsulter, reklamfolk, läkare, advokater, flygledare etc.). Under perioden 1960-85 fördubblades kunskapsyrkenas andel av den svenska arbetsmarknaden från 10 till 20 procent - i absoluta tal 900.000 personer.

Regionalekonomen Åke E. Andersson har i en boktrilogi hävdad att Sverige befinner sig i en snabb omvandling från industrisamhälle till kunskapssamhälle. Men omvandlingen får omedelbara konsekvenser för den regionala strukturen. Vissa regioner blir dynamiska tillväxtzoner, medan andra tidigare expansiva regioner går in i en stagnationsfas. Med K-regioner menar Andersson regioner som karakteriseras av kreativitet, kunskap, kompetens, kommunikation och kultur (1985, 1988a, 1988b). Ordet "K-regioner" är således en bokstavslek med den första bokstaven i egenskaperna som tillskrivs vissa tillväxtregioner. Dessa K-regioner är ett slags storregioner som inte är geografiskt sammanhängande men förenade i fysiska och sociala nätverk och med gemensam bakgrund i den pågående strukturiomvandlingen. Under de senaste hundra åren har befolkningen i sådana K-regioner (dvs storstads- och universitetsregioner) kontinuerligt ökat mer än resten av landet.

Den mest utpräglade K-regionen är Storstockholm. Under 1970-talet ökade antalet kunskapsjobb i regionen med ungefär 70%, samtidigt som varuhanteringsjobben minskade med 20%. Befolkningen i Stockholms län ökade från 0.5 miljoner invånare vid sekelskiftet till 1.1 miljoner år 1950. Vid nästa sekelskifte kan befolkningstalet komma att uppgå till 1.8 miljoner.

Det är emellertid tveksamt om befolkningsexpansion är en nödvändig förutsättning för ekonomisk tillväxt i dessa regioner - även om det historiskt finns en sådan samvariation. K-regionerna (särskilt storstäderna) har ständigt haft en hög andel av verksamheter i landet som vuxit snabbt vid aktuella tidpunkter. Från början dominerade handeln, sedan kom industrialiseringen igång, därefter offentlig verksamhet och slutligen privata tjänster. Förklaringen är att K-regionerna ingår i ett internationellt nätverk och fungerar som importthamnar för innovationer. Nya verksamheter som förutsätter en tät kunskapsmiljö får tidigast impulser att starta i dessa regioner. I ett senare skede kan

produktionen standardiseras och rutiniseras, med påföljd att verksamheter kan spridas ut i landet därtill pressade av de högre kostnaderna och rekryteringsproblemen i storstäderna. Struktumvandlingen innebär att yrkesstrukturen förändras påtagligt, vilket också får konsekvenser för storstädernas politiska struktur i ett land där klassröstandet är utbredd.

Tillsammans med sina pendlingsomland kan storstäder och universitetsstäder, dvs Stockholm-Uppsala, Malmö-Lund, Göteborg, Linköping och Umeå, definieras som K-Sverige och kärnorna i tillväxtekonomin. Denna indelning sammanfaller med den som gjordes i en rapport från NordRefo till Nordiska ämbetsmannakommittén för regionalpolitik (NÄRP 1989:37). I K-Sverige nådde industri-sysselsättningen sin topp kring mitten av 1960-talet med inmot 40% av arbetsmarknaden. Under 1980-talet har industrisektorn minskat till 20%-nivån, samtidigt som tjänstesektorn expanderat starkt till ungefär 80%.

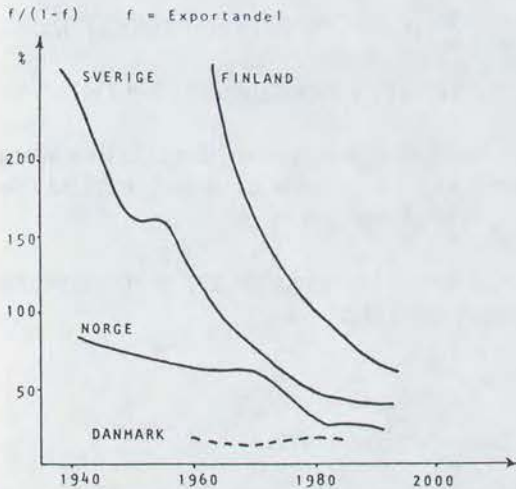
I denna kontroversiella syn på K-regionerna som grunden för tillväxtekonomin finns en risk för sammanblandning mellan normativa utgångspunkter och nödvändiga förutsättningar för olika regioners utveckling (Jfr diskussionen i SOU 1989:19, s. 28ff). Vidgningen av analysen från att enbart avse några få storstäder till att omfatta alla K-regioner torde emellertid minska denna risk i någon mån. Ett sätt att komma under ytan på grundproblemet är att göra vetenskapliga analyser utifrån den nya indelningen och ta reda på om indelningen är fruktbar i olika avseenden. En sådan nödvändig analys är frågan om den politiska utvecklingen under olika regionala betingelser.

En analys av den politiska utvecklingen under efterkrigstiden måste beakta att dagens tillväxtregioner inte var gårdagens tillväxtregioner. Vissa delar av K-Sverige har erövrat K-egenskaperna under de senaste decennierna, t.ex. Linköpings- och Umeåregionerna. Det är bl.a. denna iakttagelse som ligger bakom föreställningen att en ny regionalpolitik måste söka utveckla mellanstora städer i Sverige till centra i K-regioner genom att t.ex. förbättra infrastrukturen, sprida högre utbildning och forskning, samt förnya den lokala kulturen (Jfr Gidlund et al, 1989). Det är därför något oegentligt att studera "K-regioner" på 1950-talet. En historisk analys visar emellertid hur dagens tillväxtregioner formats och vad slags politisk struktur som utvecklats.

2.2 B- och M-regioner

Den logiska motpolen till K-regionerna finns i basnärlingsregionerna (B-regioner), dvs områden som sedan länge domineras av produktion knuten till skogen, malmen och andra naturresurser. Den långsiktiga problembilden anas av figuren nedan, vilken visar basnärlingsarnas andel av exporten i de nordiska länderna under efterkrigstiden.

Figur 2.2 Basnärlingsarnas andel av exportvärdet i de nordiska länderna under efterkrigstiden.

Källa: Johansson, 1988:124

Det index som används i figuren ovan är så konstruerat att ett högt värde motsvarar en betydande del av exportvärdet, medan ett lågt värde innebär en marginell betydelse. Indexvärdet i särskilt Sverige och Finland visar en dramatisk nedgång, vilket blir desto kännbarare eftersom speciella orter och regioner är starkt förenade med basnärlingsarnas öden.

Enligt Expertgruppen för regional utveckling (ERU) kan de viktigaste regionala problemområdena med strukturella obalanser ringas in till att omfatta Norrland (utom Umeå-regionen och Östersund), Bergslagen (utom Karlstad, Örebro) samt sydöstra Sverige (utom Växjö-Alvesta) (SOU 1989:12). Det innebär att områden med strukturell obalans i hög utsträckning utgörs av basnärlingsregioner, även om indelningen inte är identisk.

Mellan dessa två regiontyper (K- resp B-) finns en Mellanregion med basen i mellan-Sverige och södra delarna av landet, samt med tillskott av mindre högskoleorter.

- * K-Sverige: 53 kommuner, 2.375.756 röstberättigade 1988 (R)
- * M-Sverige: 109 kommuner, 2.139.161 röstberättigade 1988 (R).
- * B-Sverige: 122 kommuner, 1.824.990 röstberättigade 1988 (R).

Av fördelningen framgår att K- och M-regionerna är ungefär lika stora i fråga om väljarunderlag, samt att B-regionen är något mindre. (Se bilaga 1 för detaljinformation om regionindelningen.)

I denna framställning betecknas fortsättningsvis de tre regiontyperna (K-, M- resp B-regioner) som **storregioner**.²

2.3. Internationalisering och ändrade livsformer.

Tre bestämningsfaktorer för den allmänna utvecklingen mot kulturell pluralism kan identifieras: internationaliseringen, moderniserade livsformer och invandringen.

Sveriges ökade omvärldsberoende manifesteras särskilt i en stark internationalisering av de större städerna. Impulserna flödar snabbare och intensivare över nationsgränserna inom kultur och ekonomi. Värderingar och synsätt som härstammar från andra länder och kulturer finner fästpunkter i storstäderna och allmänt i K-regionerna; ett

² Begreppet storregion har bl.a. använts av Jan Monnesland från Norsk Institutt for By- og regionforskning i Oslo i projektet "Fornytt storregional ubalanse" vid NordREFO och i projektboken "De nordiska huvudstäderna - Drivkrafter eller skapare av regional obalans?" (1989).

förhållande som berikar och utvecklar människor men som även skapar konflikter och reaktioner. Allt fler människor arbetar inom företag och organisationer som ingår i internationella sammanhang. Det innebär att de också kan jämföra sina levnadsvillkor med motsvarande i andra länder och att den kollegiala samhörigheten kan bli betydelsefull för människornas identitet. Ett typiskt drag i storstadsmiljön är att människor i högre utsträckning än på andra håll flyttar mellan bostadsområden och byter arbetsplats, kort sagt mobiliteten är hög.

En viktig homogeniserande faktor i Sverige under det gångna seklet har varit utbredda synsätt på lönearbete och fritid som är starkt förknippade med såväl industrialismen som Martin Luther. Många har sökt sig på att klassificera och definiera olika livsformer. Den danske etnologen Thomas Hojrup har i sin forskning identifierat tre livsformer i våra samhällen som kan vara lämpliga kategorier att tänka utifrån (1983). Han nämner först en **självständighetslivsform** med djupa rötter i bondesamhället. Individen arbetar i små företag och har stor självständighet i arbetet. Den sociala rörligheten är låg. Familjen engageras praktiskt i produktionen som en självklarhet och det görs ingen strikt uppdelning i arbete och fritid. Jordbruk är ett sätt att leva. Denna livsform har trängts undan under 1900-talet och företräds numera av något 10-tal procent människor inom jordbruksnäringen, småföretagssamheten och vissa fria yrken. (Jfr Ekman, 1986; SOU 1989:12).

Under industrialiseringen växer **lönearbetarlivsformen** fram som dominerande kategori. Individen arbetar i stora organisationer, men har tämligen osjälvständiga arbetsuppgifter. Rörligheten är tämligen låg och går framför allt via utbildningsinstitutioner utanför arbetslivet. Fritiden är den del av livet där livsmeningen skall gestaltas. Följaktligen blir den fria tiden föremål för noggrann planering och ambitionen är att reducera lönearbetstiden så långt möjligt - vilket emellertid måste avvägas mot möjligheten att producera tillräckligt mycket för att ha tillgång till de resurser som en rik fritid anses förutsätta (Jfr Gorz, 1984). Helt arbetsfria inkomster är emellertid inte önskvärda eftersom den Lutherska arbetsmoralen kopplar samman insatser i produktionen med delaktigheten i samhällslivet. Livsformen nådde sin höjdpunkt under mitten av 1970-talet, då den omfattade uppskattningsvis 80% av människorna och har sedan dess börjat avtaga i utbredning (Jfr ibid).

Den livsform som växer hastigt i vår tid kallar Hojrup för **karriär-livsformen**. Individerna arbetar i stora organisationer, är tämligen väl utbildad och har betydande social rörlighet. Arbetsuppgifterna är tämligen självständiga och individerna realiserar sig själv i hög utsträckning i arbetet. Gränsen mellan arbete och fritid är något flytande och obestämd. F.n. kan möjligen 15-20% av befolkningen sägas ha denna livsform (Jfr ibid).

Dessa olika livsformer har tydliga regionala profiler. I alla regiontyper finns hela spektrat av livsformer representerat, men sammansättningen skiljer åtskilligt. I basnärlivsregionerna dominerar lönearbetarlivsformen och främjar en politisk miljö där de stora kollektiven i form av intresseorganisationer och folkrörelser spelar en avgörande roll som kanaler för politisk aktivitet. För socialdemokratins vidkommande sammanfaller här de fackliga strävandena med de politiska ambitionerna. Den samlade arbetarrörelsen har här en lång tradition genom sin unika maktställning.

I M-regionerna kan man anta att självständighetslivsformen fortfarande är ett betydande inslag i samhällslivet. Här finns också god representation av områden i mellan- och södra Sverige med relativt stark ställning för jordbruksnäringen och småföretagssamheten.

K-regionerna präglas starkt av karriärlivsformen även om den långt ifrån alltid dominerar miljön antalsmässigt. Detta sätt att leva påverkar synsätten också hos grupper inom andra livsformer och inte minst ungdomar. På liknande sätt som de stora organisationerna bildar en maktbas i B-regionerna, utgör karriärlivsformens individer kärnan i K-regionernas många maktcentra inom politik och ekonomi. Denna livsform hävdar sig emellertid inte i första hand genom massorganisering utan genom självorganisering i mindre enheter. Genom utflyttningen av den välorganiserade tillverkningsindustrin från K-regionerna avvecklades också en del av grunden för de stora kollektiven. Tillväxten inom tjänstesektorn har inneburit en motsvarande tillväxt av i fackligt avseende jämförelsevis "svaga", icke-kollektivistiska grupper.

Tendensen under 80-talet har varit att de privatanställda väljer att stå utanför fackföreningarna, inte minst inom handeln och industrin, men ändå vara med i arbetslöshetskassan.

3 VALDELTAGANDE

Allmänna val har en framträdande position i demokratiteorier, liksom i flertalet nationers författningar och normativa demokratimodeller. I dessa sammanhang frammanas bilden av medborgaren som utövar sin demokratiska rättighet (på sina håll skyldighet) med valsedeln i handen och ger uttryck för sin politiska uppfattning. Tillsammans med andra väljare bestämmer medborgaren vilka som ska företräda honom/henne i den politiska ledningen. Röstning har fått första rangens signum i hierarkin av olika politiska deltagandeformer; en rättighet som underprivilegierade grupper fick kämpa sig till under decennierna kring sekelskiftet, men som idag uppfattas som något självklart.

I ett demokratiskt styrelseskick har de allmänna valen framförallt funktionen att ge **representation åt dominerande politiska skiljelinjer och konflikter i samhället**, exempelvis liberalism vs. konservatism, bourgeoisie vs. arbetarklass, eller motsättningar vad gäller ras, region, språk och religion. Valet har, sett från detta strukturella perspektiv, en mer eller mindre ideologisk funktion och är starkt kopplat till den klassiska konstitutionella teorin där folket i val väljer sina representanter och där syftet med valet är "accurate and complete representation" (Schneider, 1980:75). Detta särskiljer valdeltagandet från den räckta av andra politiska participationsformer som står medborgare till buds i demokratin - politiska diskussioner, protester, manifestationer, förenings- och partiaktivitet och direkta kontakter med beslutsfattare.

Valen kan även temporärt fungera som **förtroendestämning** för den sittande regeringen. I vissa stater, särskilt i länder med parlamentariska flerpartisystem, kan denna direkta relation mellan väljare och regering vara mindre tydlig eftersom regeringsmakten, eller snarare regeringspolitiken, vilar på koalitioner och "hoppande" förhandlingsuppgörelser mellan partierna i parlamentet. Det finns en föreställning bland många forskare och politiker om att väljarna är benägna att rösta med regeringen under "goda år" men med oppositionen under "dåliga år" (Ibid). I förlängningen ligger här frågan om väljarnas ansvarsutkrävande för utfört arbete under mandatperioden; en komplicerad relation som inte har självklara förutsättningar att fungera. Inte minst har mäktiga strukturer mellan väljare och valda: inom partiorganisationer, media, olika särintressen, valrörelsestrateger stora möjligheter att påverka och

manipulera väljaren under valkampanjen. (Se t.ex. Schlozman & Verba, 1987).

Dessa allmänna funktioner kan konkretiseras ytterligare för svenska förhållanden. Den första överensstämmer med både den svenska författningen och den vitt omfattade normativa synen på åsiktsrepresentativitet. I Sverige har, ifråga om den senare funktionen, den solida blockpolitiken (särskilt under 1970- och 80-talen) - trots traditionen med breda uppgörelser i riksdagen - givit väljarna vissa möjligheter att avge sina omdömen om den sittande regeringens sätt att handha sitt uppdrag. Blir tillfälliga förhandlingsuppgörelser i enskilda frågor mellan regeringsparti och ett eller flera oppositionspartier mer regel än undantag, minskar väljarnas möjligheter att uppfatta vilket eller vilka partier som har regeringsansvar respektive står i opposition och att i allmänna val utkräva detta politiska ansvar.

Valdeltagandet är ett kritiskt mått på människors politiska engagemang i sitt samhälle - i ett land där den dominerande normativa modellen anger att högt politiskt deltagande är önskvärt (Jfr Deutsch, 1961; Powell, 1980). Sjunkande valdeltagande kan ses som symptom på att något inte är som det "bör" vara (apati, alienation etc.) eller som tecken på att någon djupgående förändring håller på att ske. Det finns dock alternativa tolkningar. Exempelvis att lågt valdeltagande kan uppfattas så att de flesta är nöjda med sakernas tillstånd och inte önskar ha någon ändring. Frågan om högt valdeltagande är bra eller dåligt för den politiska demokratin har livligt diskuterats bland forskare sedan 1920-talet och Weimarrepublikens fall. Den debatten ska inte här relateras (Se t.ex. Lewin, 1970). Det viktiga i sammanhanget är att den gängse ståndpunkten i Sverige är att ett högt valdeltagande är eftersträvänsvärt.

3.1 Strukturella aspekter på valdeltagandet

De skillnader i deltagandenivån som kan påvisas mellan olika demokratiska länder aktualiserar frågan - **varför går människor överhuvudtaget och röstar?**

Powell konstaterade i en jämförande studie av valdeltagandet i trettio demokratiska stater under perioden 1960-1978, att deltagandet låg

mellan något under 60% i vissa länder (t ex USA) och runt 90% i andra (t ex Italien och Nederländerna) (1980).

Grundläggande är att det finns lagregler som tenderar att nedbringa alternativt öka valdeltagandet. Tingsten (1937) konstaterade tidigt att legala sanktioner, i form av t.ex. låga böter för valskolk, får direkta positiva effekter på valdeltagandet. Den allmänna utvecklingen i demokratiska stater har gått mot att minska legala hinder för röstning och liberalisera kraven för rösträtt

I några länder, exempelvis USA, Australien och i delar av Latinamerika, är medborgarna själva ansvariga för registreringen inför valet. I Sverige och i flertalet andra länder är registrering (upprättande av röstlängd) något som handhas av myndigheterna. I en studie av det amerikanska presidentvalet 1972 kunde Wolfinger och Rosenstone visa att registreringslagarna hade effekt på valdeltagandet. Det var bestämmelser om sista dag för registrering, öppettiderna under registreringstiden, möjligheterna att registrera frånvarande personer som hade betydelse för de presumtiva väljarna (Wolfinger & Rosenstone, 1980; Powell, 1980). Försök har gjorts att skatta den ökning av valdeltagandet som skulle uppstå om "automatisk registrering" infördes i hela USA. Powell (1986) uppskattar ökningen till 14%. Amerikanska valforskare brukar liksom Powell göra ett viktigt tillägg, nämligen att väljarkåren i USA - trots det låga valdeltagandet - har stort politiskt intresse och hög politisk aktivitet:

"...we must recall that by comparative standards, the American electorate is extremely interested and involved. Even the total mobilization of all American citizens would mean a voting group that is more interested, efficacious, and more likely to engage in political discussion and other activity than are present voters in most other democracies" (ibid, s 37)

I ett fåtal demokratiska stater finns skyldighet att rösta, vilket i överensstämmelse med Tingsten's tes medför högt deltagande. Ett talande exempel är Nederländerna som hade röstplikt fram till valet 1971 då röstningen blev frivillig. Den omedelbara effekten blev en nedgång av valdeltagandet med 16% (Powell, 1980). Därefter har valdeltagandet legat i genomsnitt 10% under de tal som röstpliktstiden uppnådde (Isberg, 1986). Röstplikt finns fortfarande bl a i Italien, Australien, Belgien och i vissa österrikiska delstater. Även om en

italiensk medborgare inte direkt riskerar straff, blir icke-röstaren "stämplad" i vissa officiella papper - vilket torde ha vissa konsekvenser. Dessutom har valdagen i Italien blivit de stora släktträffarnas dag; då släktingar - på statens bekostnad - kan resa hem till sina "rötter" - samtidigt som man röstar i sina valdistrikt (LaPalombara, 1987).

Australien införde röstplikt i en del av landet redan 1915 och i full skala 1942. Ursprungligen var införandet av plikten en logisk följd av deltagandet i Samväldet, men bland de politiska partierna fanns tydligen även förhoppningar om att röstplikten skulle minska deras kostnader för valrörelserna. Under perioden 1969-1983 låg valdeltagandet bland de röstberättigade på 95%-nivån. Andelen icke-röstande låg stadigt kring 5%. McAllister (1986) kunde i en undersökning fastslå att dessa i stor utsträckning bestod av de yngsta röstberättigade; ett resultat som fick honom att göra vissa jämförelser med "frivilliga" system:

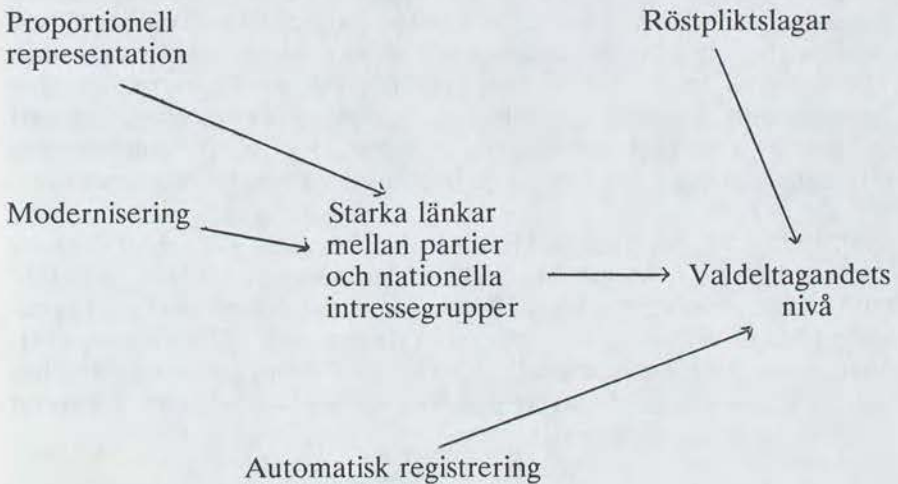
"In sum, then, the major influence on turnout among eligible voters is age: it is the youngest voters who fail to turn out in Australia's compulsory system, just as it is the youngest voters who fail to vote in voluntary electoral systems." (McAllister, 1986:91)

Möjligheter att rösta på annat sätt än i den egna vallokalen finns i alla länder. Däremot har man i vissa länder begränsat denna rättighet till att gälla speciella grupper som har fysiska svårigheter att infinna sig i vallokalen, exempelvis sjuka, militärer, fångar och sjömän (Isberg, 1986:22-23).

En annan typ av förklaring till skillnader i valdeltagandenivån mellan länder är olikheter i den politiska kulturen. Inom denna forskningsinriktning - med bidrag från sextio-talet och framåt av forskare som t.ex. Sidney Verba och Lucian W. Pye - har stora mängder data samlats in genom surveyundersökningar där medborgarnas participationsmönster och attityder kartlagts. När skillnader i den politiska kulturen får bidra till att förklara nivån på valdeltagandet blir distinktionen mellan valhandlingen, dvs deltagandet i sig, och väljarbeteendet i stort - val av parti/kandidat, allt svårare att bibehålla - även på ett analytiskt plan. Analysen av valdeltagandet sammankopplas med en rad olika, ibland länderspecifika, förutsättningar och villkor för den enskilde väljaren och grupper av väljare av exempelvis socio-ekonomisk, socio-psykologisk eller ekonomisk karaktär.

I en av Powell's komparativa studier av valdeltagande (1980) skisseras en strukturell modell med olika förklaringsvariabler till valdeltagandet (se fig nedan); proportionell representation, modernisering, stark koppling mellan partier och intressegrupper samt röstningsregler (röstplikt, automatisk registrering).

Figur 3.1 Powell's modell för valdeltagande

Källa: Powell, 1980:27

Powell kunde med modellen korroborera hypotesen att förekomst av automatisk registrering och röstplikt hade direkta positiva effekter på valdeltagandet. Däremot visade det sig att proportionell representation och antalet partier inte hade någon direkt inverkan - efter kontroll för skillnader i röstningsreglerna. Den mobiliserande roll som den ekonomiska utvecklingen och social modernisering kan förväntas ha på

valdeltagandet fann Powell främst som en slags förstärkning av banden mellan de politiska partierna och nationella intressegrupper. Modellens förklaringskraft visade sig vara hög; den förklarade nära 75% av variationen i valdeltagande för de 24 ingående demokratiska länderna.

I denna uppsats utgår vi från Powell's modell för den strukturella analysen. Tonvikten ligger på modernisering och konstitutionell struktur. I någon mån belyses utvecklingen av relationen mellan partier och intressegrupper av uppgifter om medborgarnas förändrade aktivitet i dessa sammanhang.

Frågan om relationen mellan politiskt deltagande och boende i urban kontra rural miljö har varit föremål för en förhållandevis begränsad forskningsinsats. Forskningsresultat världen över har visat stora variationer; i vissa studier redovisas positiva samband mellan den urbana miljön och valdeltagande, medan andra undersökningar har gett det motsatta resultatet, eller inga samband alls - ett förhållande som inte underlättat konstruerande av hypoteser och teoretiska modeller.

Möjligheten till jämförande länderstudier besväras av mångfalden av analysenheter och de uppenbara skillnaderna mellan städerna som inte bara kan ses som en storleksvariabel utan som har samband med egenskaper hos de olika politiska systemen (Richardson, 1973; Tarrow, 1971; Morlan, 1984). Den industriella konfliktdimensionen i västvärlden har gett en slagsida åt forskning av politiska massdeltagande som fokuserat socio-ekonomiska faktorer.

Från Herbert Tingsten och framåt har dock formulerats och i viss utsträckning testats ett antal hypoteser som rör det politiska deltagandet i rurala respektive urbana miljöer - framsprungna ur bl a betendeskolan, moderniseringsteorin, centrum-periferi analyser.

Mobilitetshypotesen:

Denna hypotes har bl a Tingsten anfört i sin klassiska "Political Behavior" (1937) som förklaring till att vissa storstäder i Europa hade lägre valdeltagande än de rurala områdena: I storstäder har den relativt större mobiliteten bland innevånarna negativa effekter på benägenheten att medverka i, och känna delaktighet i valen och dess resultat.

Mobiliseringshypotesen:

I moderniseringsteorin har formulerats hypotesen att urbana miljöer anticiperar en högre grad av engagemang och politiskt deltagande - orsakad av att sådana miljöer karaktäriseras av fler människor med högre utbildning vilka dessutom i större utsträckning exponerar sig för massmedia, än i rurala områden (Lerner, 1958, Deutsch, 1961).

Även i den beteendevetenskapliga skolan med inriktning mot politisk participation har mobiliseringshypotesen sina förespråkare. Verba & Nie (1972) redovisar två alternativa modeller, eller hypoteser, rörande skillnaderna mellan urban och rural participation. Den ena sammanfaller med mobiliseringshypotesen ovan och hävdar således att det skulle vara högre politisk aktivitet i urbana miljöer p g a den högre graden av social interaktion. Milbrath (1965) vidareutvecklade hypotesen och åberopade inte mindre än 28 studier som stöd för skillnaden i politisk participation mellan centrum och periferin i ett samhälle: "that persons near the center of the society are more likely to participate in politics than persons near the periphery." (Milbrath & Goel, 1977).

Det finns dock studier som inte funnit något samband mellan urbanisering och politisk participation - efter kontroll för andra faktorer typ social klass, kommunikationsstruktur eller organisationsstruktur.

Den alternativa hypotesen till mobilisering är den om försvagning av sociala nätverk ("the Decline-of-Community Model"):

Ju större kommun eller stad, desto opersonligare, mer komplicerad och avlägsen blir den. I små, en gång oberoende små kommunerna fungerade sociala, kulturella och politiska nätverk. I sådana små kommuner har människor en starkare känsla av politisk effektivitet; ta kontakt, se resultat snabbare (Morlan, 1984). I stora städer fungerar det inte så: "...they are exposed to a wider political realm where meaningful participation is much more difficult because of its larger size and greater complexity" (Verba & Nie, 1972:231).

Hypotesen om närheten till kritiska nätverk:

Från centrum - periferi litteraturen kan hämtas hypotesen att storstäderna befrämjar hög politisk aktivitet bland invånarna på grund av "närheten" till maktcentra och viktiga beslutskanaler som finns i den urbana miljön.

Det är förenat med stora svårigheter att renodla en urban-rural dimension, eftersom många faktorer är involverade, inte minst utbildning och social status. Steiner (1969) efterlyste snarare mera sammanstatta hypoteser som kunde fånga problemkomplexet på ett bättre sätt; att områdestyp, social struktur och transportsituation borde komplettera uppgifter om antalet invånare.

Maktutredningen har nyligen publicerat resultaten av en omfattande intervjuundersökning bland svenska folket om skillnader i politiskt deltagande mellan bygder med olika urbaniseringsgrad - kategorierna landsbygd, samhälle, stad och storstad. Denna indelning är naturligtvis statisk och bortser från tätorternas funktionella aspekter. Därigenom är det svårt att jämföra skalan med den regionindelning som lanseras i föreliggande uppsats. Det är emellertid givet att kategorin storstad tillhör K-regionerna och att landsbygd har sin tyngdpunkt i M-regionerna. Kategorierna samhälle och stad har dessvärre överlappningar med alla tre storregionerna. Av sammanställningen framgår att storstädernas människor uppger sig ta mer initiativ för att påverka politiken, har högre aktiviteter som boende och småbarnsföräldrar, större intresse för politik, deltar i högre utsträckning i politiska manifestationer och protester, samt har högre administrativ kompetens än vad som är fallet på landsbygden. I motsats härtill visar landsbygdens folk högre värden än storstädernas på möjligheten att påverka sitt boende och sin barntillsyn, på partiidentifikation och aktivitet i politiska partier, samt på samhörighet med folkrörelser. (Petersson et al, 1989:197). Dessa uppgifter överensstämmer väl med de skillnader som kan förväntas utifrån livsformsanalysen.

En betydande av valforskningen i Västeuropa har varit inriktad på den socio-ekonomiska förklaringsansatsen till valbeteendet vilket torde bero på att klassröstandet varit så framträdande i många länder. Den statsvetenskapliga valforskningen har internationellt under åttioalet i

stor utsträckning koncentrerat sin uppmärksamhet kring tre företeelser: det minskande klassröstandet, kvinnors röstbeteende ("gender-gap") och ekonomiskt röstningsbeteende ("economic voting"). Det saknas fortfarande en stor undersökning av valdeltagandet i Sverige och valforskningen har hittills behandlat valdeltagandet som en sidoaspekt.³ En förklaring kan vara att valdeltagandet hittills inte uppfattats som problematiskt, i synnerhet som nivån i Sverige är hög internationellt sett.

3.2 Valdeltagandet i Sverige.

Valdeltagandets historia i Sverige är berättelsen om en framgångsrik ökning av deltagandet från bottenläget 1924(R) med 53.0% av de röstberättigade till rekordåret 1976(R) med 91.8%.

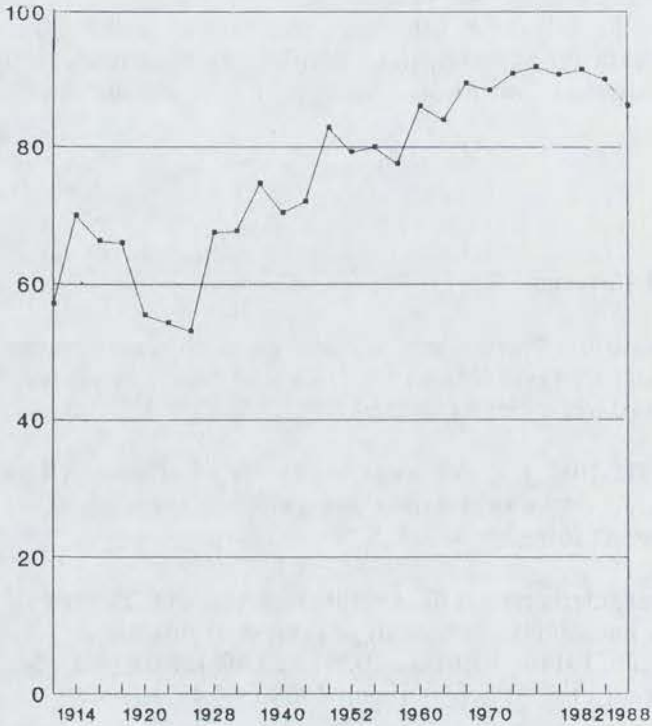
Under perioden 1911-1988 har det förekommit 26 riksdagsval (R) i Sverige. I hälften av dessa valtillfällen har valdeltagandet sjunkit i förhållande till närmast föregående val.⁴

Vid sju tillfällen har valdeltagandet ökat svagt (i intervallet 0.2 - 1.8%).⁵ Vid sex riksdagsval har valdeltagandet stigit kraftigt (i intervallet 5.4 - 19.1%), nämligen valen 1914v (+19.1%), 1928 (+14.4%), 1936 (+6.9%), 1948 (+10.8%), 1960 (+8.5%) och slutligen 1968 (+5.4%).

³ Ett intressant uppslag till forskning om valdeltagandets utveckling är att göra en longitudinell reanalys av SCB:s studier av levnadsförhållanden (de s.k. ULF-undersökningarna) utifrån livsformsanalysen och den nya regionala indelningen. Antalet intervjuer i undersökningarna är så stort att de medger regionala nedbrytningar av materialet i kombination med ytterligare subgrupper.

⁴ Valdeltagandet i riksdagsvalen har sjunkit i förhållande till närmast föregående riksdagsval vid följande 13 tillfällen: 1914h, 1917, 1920, 1921, 1924, 1940, 1952, 1958, 1964, 1970, 1979, 1985 och 1988.

⁵ Valdeltagandet i riksdagsvalen har ökat svagt i förhållande till närmast föregående riksdagsval vid följande sju tillfällen: 1932, 1944, 1956, 1958, 1973, 1976 och 1982.

Figur 3.2 Valdeltagandets (R) utveckling 1911 - 1928

Det finns goda skäl att renodla den historiska analysen till att avse deltagandet i riksdagsvalen. Före den partiella författningsreformen som innebar gemensam valdag till riksdag, landsting och kommunfullmäktige vid valet 1970, praktiserades som bekant skilda valdagar. Visserligen fanns det s.k. kommunala sambandet mellan kommunalvalen och första kammaren i riksdagen, men valresultatets inverkan på riksdagens sammansättning var måttligt. Viktigare i sammanhanget är att det historiskt har funnits en betydande skillnad i valdeltagande mellan riksdags- och kommunalvalen. Ofta uppgick denna R/K-differens till 5%, ibland över 10 procent. Analysen kompliceras av att valen i regel ägt rum med två års mellanrum, vilket också skapar

problem med jämförbarheten. Uppgifterna om deltagandet i kommunalvalen och riksdagsvalen är således ej jämförbara storheter - i synnerhet före 1970.

Under demokratins historia har en lång rad förändringar ägt rum i det svenska valsystemet. Här ska några viktiga reformer i **rösträttsreglerna** uppmärksammas. Dessa har sammanfattats i tabell 3.3.

1911 års AK-val har ofta betecknats som "det demokratiska genombrottet" genom att de nya rösträttsreglerna från 1907 års rösträttsreform tillämpades för första gången. Reformen innebar bl.a. en allmän rösträtt för män under förutsättning att man betalt sina skatter och införande av det proportionella valsättet.

1918 kom beslutet om lika kommunal rösträtt och avskaffandet av den graderade rösträtten. Därefter beslöts åren 1919 - 1921 om allmän rösträtt, även för kvinnor.

Dessa rösträttsreformer vidgade rösträtten till allt fler medborgare. Ökningen av valmanskåren medförde däremot inte någon ökning av valdeltagandet - mätt i procent av röstberättigade. Snarare kan noteras en minskning i deltagandet 1921 (54,2%) i jämförelse med 1911 (57%) för hela valmanskåren. Stora ansträngningar måste således till från de politiska partiernas sida under denna första tid i demokratins historia för att få fram människorna till valurnorna.

Sverige har ett specialfall av registreringsplikt för den enskilde, nämligen för utlandssvenskar (svenska medborgare bosatta utom riket och ej kyrkobokförda i Sverige). För dessa upprättas en särskild röstlängd och för att bli uppförd där - och kunna rösta i riksdagsvalet - måste ansökan göras inför varje enskilt val (ValL 4:12).⁶ Tidigare fanns en tidsbegränsning, om att man skulle ha varit kyrkobokförd under de senaste sju kalenderåren för att få rösta - en bestämmelse som slopades 1977.

⁶ Inför 1985 års RD-val registrerades 17 294 utlandssvenskar. Valdeltagandet var 81% (Holmberg & Stjernqvist 1988)

Tabell 3.3 Rösträttsreglernas utveckling 1907 - 1985

År	Valsätt	Röstningsreformer och -regler
1907/09	Prop.val 56 valkretsar	Rösträttskriterier:Män,lägst 24 år, myndig, ej i konkurs eller fattigvård, erlagt skatt till stat och kommun, fullgjort värnplikt
1919/21	28 valkretsar	Allmän rösträtt för män och kvinnor, lägst 23 år. Utskylds-strecket bort, mildring av fattigvårdsstrecket.
1945		21 år föregående kalenderår. (Värnpliktsstrecket bort 1922, straffpåföljden bort 1937. Alla föregående inskränkningar bort 1945. Endast omyndighet hinder).
1965		20 år föregående kalenderår. Utlandssvenskar röstberättigade på vissa villkor från 1968.
1968/70	Författn reform (Enkammarriksdag 4%-spärr)	19 år föregående kalenderår (fr valet 1970 poströstning allm tillåtet). Utlandssvensk ej kyrkobokförd ngn gång, under de 5 kalenderår som närmast föregår gemensam valdag det år som röstlängd upprättas, förlorar rätten att bli upptagen i röstlängd
1976		18 år senast på valdagen. Utländsk medborgare, kyrkobokförd i riket den 1 nov de tre åren närmast före valet, röstberättigad vid kommunalval.
1977		Tidsbegränsningen bort för utlandssvenskar.

Källor: Vall 1972, 1986; Fiskesjö et al, 1973; Holmberg & Stjernqvist, 1988.

Från och med valet 1970 blev tillämpningen av bestämmelsen i vallagen om poströstning mer generös, dvs tillämpningen av följande: "...eller av annat skäl finner sig vara förhindrad att rösta på valdagen i vallokalen för det valdistrikt där han är upptagen i röstlängd, får rösta på postanstalt." (ValL 8 kap, 1:a paragrafen). Poströstningen blev snabbt utomordentligt attraktivt för väljarna och andelen poströstande har successivt ökat val efter val. Vid valet 1985 poströstade inte mindre än 37,0% av samtliga röstande (Holmberg & Gilljam, 1987). Syftet med den generösare tillämpningen var framförallt att underlätta för medborgarna att rösta; ett syfte som definitivt har uppnåtts. Enligt Holmberg och Gilljam (1987) var just detta en av de viktigaste faktorerna bakom ökningen av valdeltagandet på sjuttio-talet:

"Den lättillgängliga poströstningen är sannolikt en av de viktigaste faktorerna bakom det höga och t o m ökande svenska valdeltagandet under 1970-talet. I många andra länder med sämre möjligheter att poströsta har valdeltagandet sjunkit under samma period" (ibid s 78).

En intressant iakttagelser är att grupper som tenderar att ha lägre valdeltagande, i stor utsträckning poströstar, dvs äldre, ensamstående och inte minst storstadsmänniskor.(ibid)

En förändring som påverkat deltagandet i de kommunala valen i positiv riktning är införandet av den gemensamma valdagen år 1970. I ett internationellt perspektiv utgör Sverige ett undantag med att ha sammanfört samtliga allmänna val till ett tillfälle i hela landet. Däremot förekommer till exempel i USA att val till olika nivåer sker på samma dag i vissa delar av landet. Den allmänna iakttagelsen är att de lokala valen får lägre valdeltagande när de sker fristående från parlamentsval (Isberg, 1986). Den generella bilden internationellt är att valdeltagandet är högre i nationella val än i lokalval (Morlan, 1984).

Isberg noterar i sin internationella översikt att en övergång från gemensam valdag till skilda valdagar för riksdagsvalen och de kommunala valen i Sverige kunde förväntas leda till lägre deltagande i de sistnämnda valen (1986:32).

Andra konstitutionella faktorer som medtagits som förklaringsfaktorer till det höga svenska valdeltagandet under sjuttio-talet av utländska iakttagare är, förutom den automatiska registreringen, även det propor-

tionella valsättet som eliminerar "bortkastade röster" (Burnham, 1980). Jackman (1987) bedömer även slopandet av den första kammaren och införandet av enkamarsystemet i riksdagen som betydelsefullt för ökningen av valdeltagandet under sjuttio-talet.

Sänkningen av rösträttsåldern till 18 år innebar - ur valdeltagandesynpunkt - ett risktagande. Ungdomar i den åldern har en tendens att ha ett lägre deltagande än andra grupper i alla länder. Så exempelvis i en studie av icke-röstande i Kentucky under en tio-valsperiod visade resultatet av en multivariat analys att ålder var den utan konkurrens viktigaste förklaringsfaktorn till både registrering och valdeltagande (Sigelman et al, 1985). I Sverige stod åldersgruppen 18-21 år för den största förändringen av valdeltagandet (-2,6%) av samtliga åldersgrupper mellan valen 1982 och 1985 (Holmberg & Gilljam, 1987).

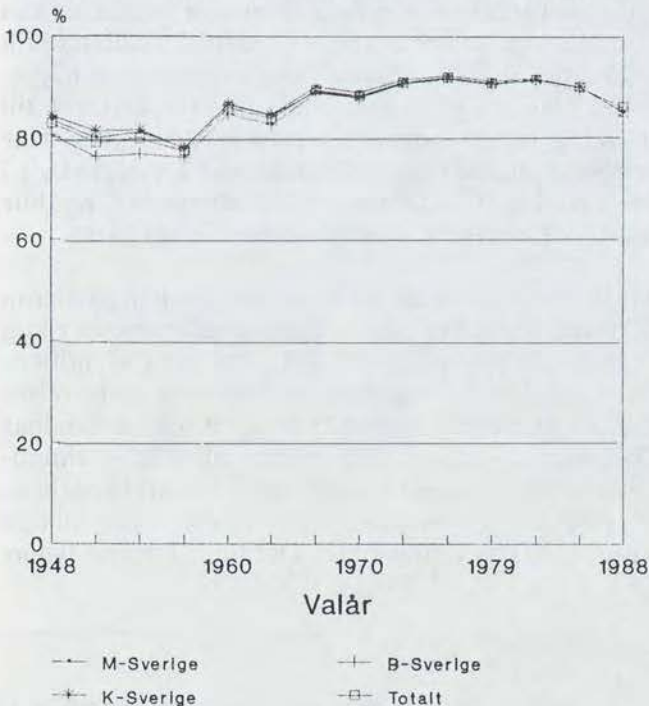
Invandrarnas kommunala rösträtt från och med valet 1976, innebar likaså en risk för sänkt valdeltagande - i kommunalvalen. Detta konstaterande bortser naturligtvis från beslutens relevans i övrigt. Invandrarna visade sig ha ett lågt deltagande; högst i premiärvalet 1976 (59.9%), därefter har andelen röstande successivt sjunkit - vid 1985 års kommunalval uppgick deltagandet till 48.1%. Det bör observeras att invandrarna inte utgör någon homogen kategori och att det råder avsevärda skillnader i valdeltagande mellan olika nationaliteter.

Allmänt kan konstateras att vidgning av rösträtten till nya grupper tenderar att reducera det totala valdeltagandet (åtminstone kortsiktigt), samtidigt som tekniska lösningar för att underlätta valdeltagandet verkar i den motsatta riktningen. Viktiga förklaringar till det höga valdeltagandet under 1970-talet är införandet av poströstningen och enkamarsystemet i riksdagen. Under 1980-talet har endast marginella förändringar genomförts och det sjunkande valdeltagandet har därför inte sin orsak i förändrade röstningsregler.

3.3 Modernisering och valdeltagande

En analys av deltagandet i riksdagsvalen under efterkrigstiden i de tre storregionerna ger ett förbluffande resultat. Sedan 1950-talet finns i stort sett inga skillnader i valdeltagande mellan regionerna! Det innebär att **valdeltagandets utveckling inte är strukturellt** i den meningen att det skulle bero på moderniseringen av det svenska samhället (dvs den ekonomiska strukturomvandlingen i samhället sådan den avspeglas i storregionerna). Om det hade funnits skillnader i valdeltagandet mellan storregionerna som hade bildat ett tydligt mönster under de senaste decennierna hade det funnits underlag för påståendet om att framväxten av kunskapssamhället medför en förändring av förutsättningarna för valdeltagande i en given riktning. Det finns sedan länge en politisk integration i det svenska samhället som är stabilare än de ekonomiska strukturerna. För att tolka förändringarna i valdeltagande måste andra förklaringar än de strukturella sökas.

Figur 3.4 Valdeltagandet (R) i storregionerna 1948 - 88

Denna slutsats överensstämmer på ett intresseväckande sätt med resultatet från Powell's tidigare nämnda komparativa studie av valdeltagandet. Han visade att moderniseringen inte direkt kan förklara utvecklingen av valdeltagandet i västdemokratierna, utan har sin viktigaste och indirekta betydelse för förändringar i relationerna mellan de politiska partierna och olika organiserade intressen.⁷

3.4 Temporär förklaring: Mobiliseringen av väljare

En intressant iakttagelse är att utvecklingen av valdeltagandet inte är linjär, utan sker språngvis. Riktningen är inte heller entydig eftersom deltagandet under vissa perioder har sjunkande tendens. Om inte några förändringar skett i röstningsreglerna kan uppsvingen främst vara en effekt av en utomordentlig mobilisering av väljarna från partiernas sida.

Hur sådana mobiliseringsval skall definieras är inte trivialt. Mobiliseringsbegreppet är positivt värdeladdat och de politiska partierna kan säkert betrakta valtillfällena där valdeltagandet sjunkit i förhållande till det närmast föregående som mobiliseringsval i den meningen att något-/några partier har fått fram så gott som alla sina sympatisörer till valurnorna trots att andra partier samtidigt misslyckats därvidlag. **Här definieras mobiliseringsval som val där valdeltagandet kraftigt stigit i förhållande till det närmast föregående valet, oberoende av hur enskilda partier lyckats att motivera sina sympatisörer att rösta.**

Mobiliseringen kan vara föranledd av att konkurrensen mellan partierna hårdnat i någon fråga; en polarisering som väljarna uppfattar som viktig att ta ställning till (Butler & Stokes, 1976) För att kunna identifiera mobiliseringsval krävs således att karaktären hos vissa valrörelser studeras mera i detalj. Campbell (1960) har gjort en användbar distinktion mellan "hög-stimuli-val" och "låg-stimuli-val". I "hög-stimuli-valen" har den enskilde väljaren en tydlig uppfattning om att hans/hennes röst är av stor vikt och att betydelsefulla värden eller viktiga politiska frågor faktiskt avgörs av valutgången. Det finns i denna typ av

⁷ Powell's slutsats var:

".... a post-industrial society may see a decline in the strength of party-group linkages, or a period of uncertainty as realignment occurs and new linkages are developed. One might expect such events to produce lower voting turnout." (1980:28)

val klara alternativ att välja mellan. Om detta inte är fallet ökar risken att människor speciellt i politikens marginaler väljer "sofflocket".

Rokkan & Valen (1962) fann i sin studie av norska val att när marginalerna krymper så att valresultatets konsekvenser hänger på ett fåtal röster, då arbetar partiorganisationerna intensivare än vanligt för att mobilisera väljarna. Andra forskare har kunnat visa förekomsten av speciella "krisval", där väljarnas intresse och engagemang ökat starkt (Milbrath & Goel, 1977).

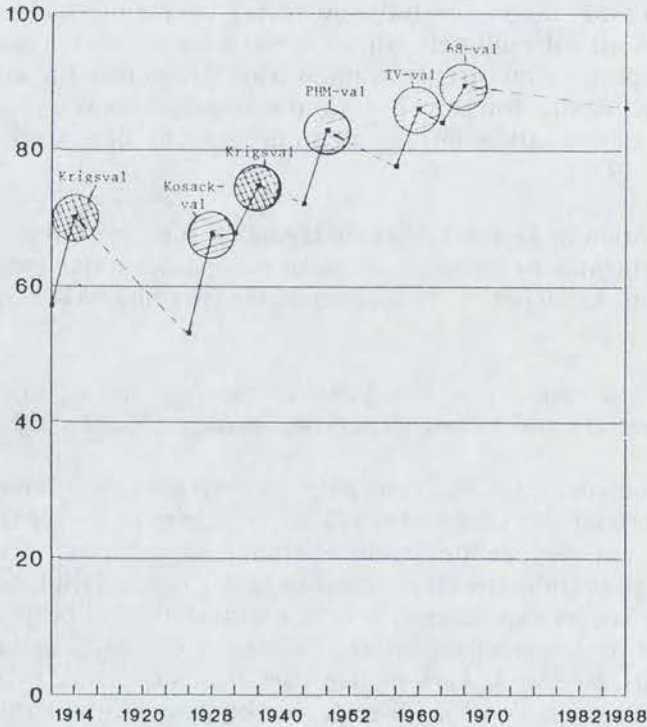
Burnham (1980) förklarar bl.a det höga deltagandet, men även fluktuationerna i valdeltagandet i Sverige och andra europeiska stater med att partierna har haft kapacitet att mobilisera de lägre samhällsklasserna:

"This reflects the capacity of the Social Democrats and other parties to penetrate and mobilize the lower classes...."(ibid s 39)

Valkampanjernas betydelse för valdeltagandet är svårt att skatta, men dess nödvändighet råder det knappast tvivel om (Caldeira et al, 1985). Partierna har till sitt förfogande en uppsättning av resurser för valrörelserna: organisationsstruktur, medlemmar och däribland valarbetare, samt ekonomiska resurser som kan omvandlas till propaganda och köp av professionella tjänster. Tillgången och styrkan av dessa tillgångar varierar som bekant mellan partier och över tid. I de flesta demokratiska länder, så också i Sverige, har de stora kostnaderna för valrörelserna i viss grad tagits över av statsapparaten (Gidlund, 1983; 1985; 1988)

Med minimidefinitionen ovan av de sex mobiliseringsvalen (till riksdagen) som förekommit i vårt land kan kurvan över valdeltagandets utveckling stiliseras så att mobiliseringsmönstret framträder tydligare. I figuren nedan har endast mobiliseringsvalen och lägsta noteringar dem emellan utgjort underlag för kurvan.

Figur 3.5 Mobiliseringsvalet (R) 1911 - 1988.
Stiliserad framställning

Det första mobiliseringsvalet ägde rum i anslutning till första världskriget och regeringskrisen efter Gustaf V:s borggårdstal till bondetåget våren 1914. Det andra valet är det kända s.k. kosackvalet 1928, där motsättningarna mellan höger och vänster i politiken nådde sitt zenit i Sverige. Redan 1936 inträffar det tredje mobiliseringsvalet i skuggan av upptakten till andra världskriget och regeringskrisen i försvarsfrågan.

Det fjärde inträffade 1948 i det s.k. PHM-valet, dvs Planhushållningsmotståndsvalet, när efterkrigstidens samhälle skulle byggas upp. 1960 års val är det femte mobiliseringsvalet och ett skolexempel på hur nya medier kan påverka det politiska deltagandet, det var nämligen det första TV-valet. I anslutning till vänstervågen och studentrevolten,

Vietnamkriget och Tjeckoslovakien-invasionen blev 1968 års val det senaste exemplet på mobiliseringsval i vårt land.

Mobiliseringsvalen har det gemensamt att de har ägt rum i dramatiska former eller i laddade politiska situationer. Två av valen (1914V och 1936) har direkt samband med starka hot från omvärlden i kombination med regeringskriser, möjligen kan 1968 års val också höra till denna kategori. I tre av valen (1928, 1948 och 1968) var spänningen mellan de politiska partierna elektrifierande och valrörelserna stundom hätska - mycket tycktes stå på spel i valen. Slutligen i 1960 års val introducerades ett nytt och spännande medium i den politiska debatten - televisionen. Som historisk parallell kan nämnas att det första radiovalet inträffade så sent som 1932, men att någon tydlig effekt på valdeltagandet ej kan utläsas -i förhållande till 1928 års val steg deltagandet 0.2% (Thermaenius, 1933).

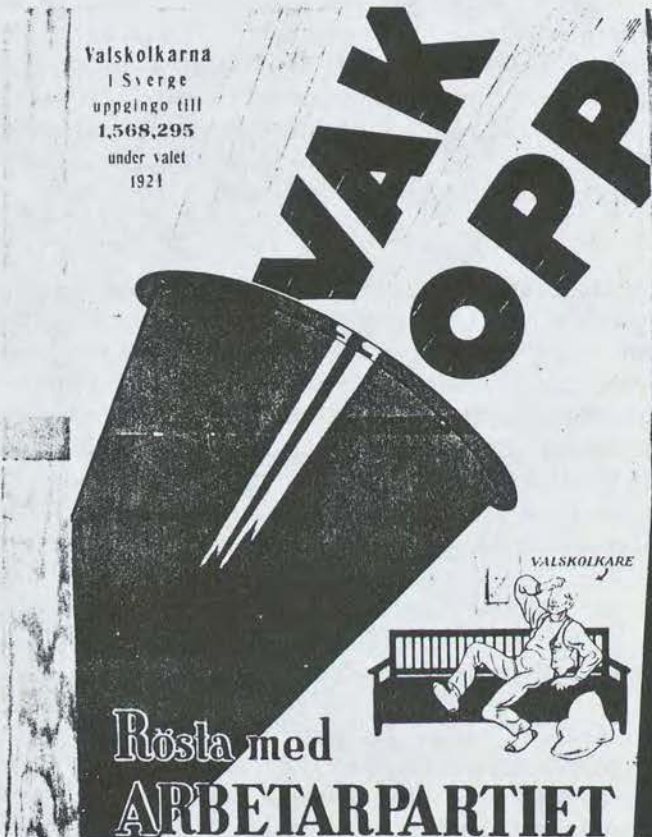
I någon man har utvecklingen under 1970- och 80-talet nyanserat bilden av mobiliseringsvalens roll. Under 1970-talet nådde valdeltagandet sin rekordnivå efter att ha byggts upp i mindre steg vid valen 1973 och 1976. Som tidigare framhållits torde detta ha samband med förändringarna i röstningsreglerna och införandet av enkammersystemet i riksdagen. Från denna toppnivå sjönk åter deltagandet och befann sig 1988 tillbaka på 1960/64 års lägen. Annorlunda uttryckt har det senaste decenniets val inneburit att 1968 års mobilisering och den successiva uppbyggnaden av valdeltagandet på 1970-talet gått förlorade.

3.5 Vilka partier gynnas av högt valdeltagande?

Den partipolitiska effekten av förändrat valdeltagande har alltid uppmärksamrats av partierna själva. Demokratiseringen och den allmänna och lika rösträttens införande innebar att nya socio-ekonomiska grupper mobiliserades och gav inte minst underlag för socialdemokratin och bondepartier. Högt valdeltagande har traditionellt setts som en fördel för partier till vänster och följaktligen en nackdel för högerpartier. Detta beroende på antagandet att väljare med lägre utbildning och status, samt ungdomar har sina preferenser åt vänster i politiken.

En begränsad del av valskolkarna deltar aldrig i allmänna val. Mycket tyder på att en väsentlig del av förändringarna i valen åstadkoms genom ett komplicerat utbyte mellan valskolk och valdeltagande.

Figur 3.6 Socialdemokratisk valaffisch från 1928 års mobiliseringsval.

McAllister kunde visa att, trots röstplikten i Australien, skulle Labour få fördelar om icke-röstandegruppen på ca 5% skulle kunna mobiliseras (1986). Vidare skulle - om deltagandet hypotetiskt skulle minska från 90 till 80% - Labour förlora omkring 6%. Amerikanska studier har kunnat dokumentera att sannolikheten är större att en icke-röstande är

demokrat än republikan (Wolfinger & Rosenstone, 1980). DeNardo's tes är att det parti som har den största delen perifer anhängare höjer sin andel av den röstande väljarkåren när valdeltagandet ökar (1980; 1986)

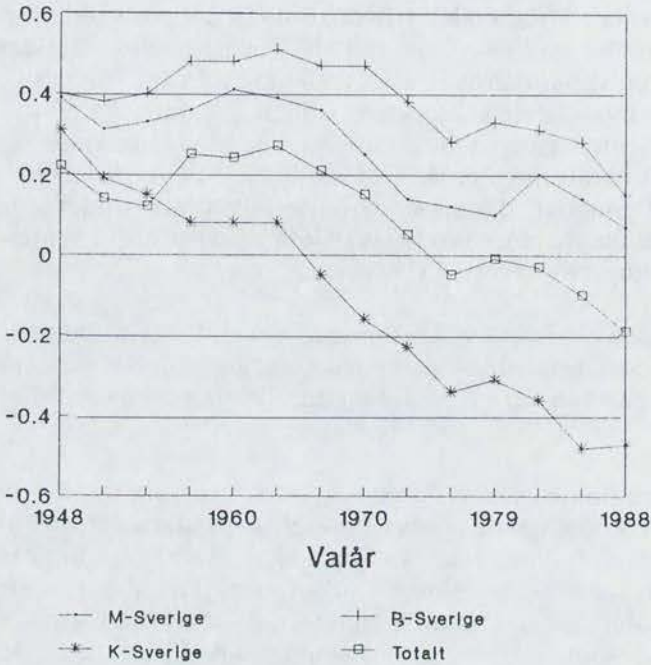
Inför det välkända s.k. kosackvalet i Sverige 1928 gick socialdemokraterna ut med en stor mobiliseringskampanj. Valaffischens budskap till de 1.5 miljonerna "valskolkarna" från föregående val var "Vak opp!". I detta utpräglade mobiliseringsval ökade valdeltagandet från 53.0% (1924) till 67.4% - men trots denna massiva uppgång minskade (!) stödet för socialdemokraterna med 4.1%. I 1914 (vår), 1936, 1948, 1960, och 1968 års val innebar däremot mobiliseringen att stödet för socialdemokraterna ökade markant. Men 1976 års rekordnivå i valdeltagande förde en borgerlig regering till makten.

För centerns/Bondeförbundets vidkommande var 1960 och 1968 års mobiliseringsval också framgångsval - i någon mån gäller det också 1928 och 1936 . Men 1948 var ett nedgångsval, liksom f.ö. rekordvalet 1976.

Låt oss betrakta den politiska aktiviteten i de tre storregionerna för de olika partierna och studera samvariationen mellan partiernas röstprocent och valdeltagandet. Notera att analysen sker med kommunerna som analysenheter - dvs ej de många valdistrikten. Det innebär att exempelvis Stockholm studeras som en enhet med samma vikt som en förortskommun eller som Grästorp. Slutsatserna måste därför dras med viss försiktighet.

För den traditionella hypotesens skull är det rimligt att först titta på socialdemokraternas utveckling. Det visar sig att samvariationen mellan valdeltagande och socialdemokratiska röstprocent trendmässigt avtagit sedan 1960-talets mitt. Det föreligger betydande regionala skillnader. Nedgången i samvariationen inträder redan på 1940-talet i K-regionerna, inträffar i början av 1960-talet i M-regionerna och på 1970-talet i B-regionerna. Vid 1988 års val var samvariationen fortfarande svagt positiv i B- och M-regionerna men däremot kraftigt negativ i K-regionerna. I K-regionerna lyckades socialdemokraterna sämst där valdeltagandet var högst!

Figur 3.7 Sambandet mellan valdeltagande och socialdemokraternas resultat i riksdagsvalen 1948-88.

Anm. Det använda sambandsmättet är produktmomentkorrelationskoefficienten ⁸.

⁸ Mättet anger graden av linjärt samband mellan två variabler på en skala från +1.0 (starkast möjliga positiva samband) till -1.0 (starkast möjliga negativa samband). Genom att kvadrera koefficienten erhålls uppgift om hur stor andel (%) av variationen som förklaras ($r=0.5$ innebär sålunda 25% förklarad variation).

Bilden är emellertid komplicerad. Några exempel på utfallet:

- * I Danderyds kommun ökade valdeltagandet mellan 1970 och 1973 från 91.7% till 94.5%. Samtidigt minskade stödet för socialdemokraterna från 27.0% till 20.0% i riksdagsvalet.
- * I Haninge kommun ökade valdeltagandet mellan 1979 och 1982 från 89.4% till 91.0%. Samtidigt ökade stödet för socialdemokraterna från 43.9% till 46.7% i riksdagsvalet.
- * I Malmö stad minskade valdeltagandet mellan 1985 och 1988 från 86.4% till 83.5% . Samtidigt ökade stödet för socialdemokraterna från 41.9% till 45.3 % i kommunalvalet.⁹

Den gamla mobiliseringshypotesen håller således ej. Ett högt valdeltagande är inte detsamma som höga noteringar för socialdemokraterna. Utfallet beror helt på var valdeltagandet ökar. Allmänt i riket finns numera en svagt negativ samvariation mellan socialdemokratiska röstprocent och valdeltagande.

⁹ Skånepartiet hade 1985 ett framgångsval och ökade från 1.6% till 7.2%. Rösterna förfaller i betydande mån ha tagits från socialdemokraterna, särskilt i miljonprogramområden typ Rosengård. Vid 1988 års kommunalval gick partiet kraftigt tillbaka och reducerades till 4.2%. Tillbakagången var särskilt stor i Rosengård, Möllevången och Fosie. Nedgången för Skånepartiet sammanfaller med ett kraftigt sänkt valdeltagande i dessa områden t.ex.:

Valdistrikt	Skånepartiet 1985/88	Valdelt 1985/88
V Skrävlinge 11	-8.5%	-9.2%
" 9	-6.1%	-7.6%
" 12	-4.1%	-7.1%
" 10	-3.6%	-7.0%
" 6	-5.6%	-5.5%
" 3	-6.1%	-4.5%
Möllevången 3	-5.1%	-6.7%
" 1	-3.5%	-6.2%
" 2	-2.8%	-5.7%
" 8	-3.2%	-5.1%
" 9	-4.9%	-5.0%
Fosie 11	-6.1%	-6.3%
" 6	-6.9%	-4.0%

Allmänt gäller att i områden med lågt valdeltagande (se tabell 3.10) minskade valdeltagandet 1985/88 med 4.3% samtidigt som röstandet på Skånepartiet sjönk med 5.0%. Det förefaller således som att röstandet på Skånepartiet 1985 var halvvägs till soffan för många besvikna socialdemokrater. Deras uteblivande från valurnorna 1988 beredde vägen för en återkomst till makten i Malmö för socialdemokraterna.

Totalt sett i riksdagsvalen är det numera moderaternas valresultat som bäst samvarierar med valdeltagandet. I statistisk mening förklarar valdeltagandet en tiondedel av moderaternas valresultat 1988! Den nivån kom socialdemokratin i närheten av tjugofem år tidigare.

I K-regionerna har moderaternas valresultat ett tämligen starkt samband med valdeltagande (.53) samtidigt som socialdemokraterna och VPK har negativa värden (-.47 respektive -.62). Denna siffergrupp har byggts upp kontinuerligt sedan mitten av 1960-talet och ingår således i ett tämligen stabilt mönster. (Se bilaga 2).

I M-regionerna har de traditionsrika sambanden i olika riktningar mellan röstprocent och valdeltagande i alla partier avklingat under efterkrigstiden. Socialdemokratin har förlorat sitt positiva samband, och folkpartiet har blivit av med sitt negativa samband. Under 1980-talet tenderar nya samvariationer att byggas upp - svagt negativa för moderaterna (-.22) och svagt positiva för VPK (.17).

I B-regionerna, slutligen, är samvariationerna numera tämligen svaga tvärs över. Den traditionellt starka positiva korrelationen för socialdemokratin har reducerats till blygsamma .15.

3.6 Valdeltagandet i storstäderna

Under senare år har en intensiv diskussion förts om nedgången av valdeltagandet i storstäderna. Man kan exempelvis visa att valdeltagandet oavbrutet sjunkit sedan 1973 i Malmö stad och sedan 1976 i Stockholms stad. Nedgången var särskilt stor vid 1988 års val. I vissa valdistrikt som V Skrävlinge 11 i Malmö, Brämaregården i Göteborg och Rinkeby i Stockholm nådde valdeltagandet sin lägsta nivå vid senaste kommunalvalet och hamnade en bra bit under 60%-nivån!¹⁰

Lågt valdeltagande i vissa valdistrikt i storstäderna i modern tid är emellertid ingen nyhet från 1988. Vid exempelvis valet 1970 fanns valdistrikt i Göteborg som hade 43.0% i valdeltagande (Kristine 1) och vid valet 1976 56.8% (Brämaregården 1).

10

I direktiven till Storstadsutredningen hävdas exempelvis att "valdeltagandet i Stockholms län kraftigt försämrats vid de senaste valen" (Dir. 1988:64, s. 3). I själva verket har valdeltagandet (R) legat över riksnivån under hela perioden 1970-88!

Verkligheten är emellertid mer intrikat än diskussionen förmedlar. För att kunna hävda att det finns ett särskilt storstadsproblem med valdeltagandet fordras inte bara att valdeltagandet sjunkit i storstäderna - det krävs också att valdeltagandet sjunkit **mer** i storstäderna än i nationen i dess helhet, eller att det sedan länge ligger på en avsevärt lägre nivå! Om valdeltagandets utveckling i storstäderna sammanfaller med den nationella utvecklingen finns ej något specifikt storstadsproblem med valdeltagandet - det handlar då om ett **nationellt** problem! Innan vi ger oss in på en diskussion av frågan måste således först den allmänna bilden klarläggas.

I tabellen nedan redovisas valdeltagandets utveckling i storstäderna 1970-88 i de tre olika valen i jämförelse med hela rikets noteringar. Siffrorna om de olika valen är jämförbara eftersom den gemensamma valdagen infördes 1970.

Den allmänna bilden är att storstäderna under hela perioden haft drygt en procent lägre deltagande i riksdagsvalen än riket i stort. Skillnaden har inte ökat utan var faktiskt större i början av 1970-talet än under 1980-talet! Undantaget är Malmö som upplevt en kontinuerlig sänkning av valdeltagandet under perioden, men som fortfarande har högre nivå än Stockholm och Göteborg. Ifråga om **riksdagsvalen** finns knappast något specifikt storstadsproblem, utan det finns möjligen en nationellt problem under 1980-talet med allmänt sjunkande deltagande 1985 och 1988 ned till 86%-nivån. När det gäller den allmänna nedgången av valdeltagandet har det både samband med frånvaron av mobiliseringsval och politisk marginalisering av svaga grupper. En viktig aspekt av de politiska affärerna som präglade valrörelsen 1988 är således att de blockerade möjligheten till ett mobiliseringsval.

Tabell 3.8 Valdeltagandet i storstadskommunerna 1970-85 i förhållande till riket i stort.

Skillnaden i procenttal.

År	Stockholm		Göteborg		Malmö	
	R	K	R	K	R	K
1970	-1.9	-2.1	-1.9	-1.9	+0.5	+0.6
1973	-1.6	-1.9	-1.7	-1.9	-0.1	-0.1
1976	-1.5	-2.3	-1.7	-2.6	-0.3	-1.1
1979	-1.7	-2.6	-1.9	-3.1	-0.6	-1.5
1982	-1.4	-2.9	-1.3	-3.0	-0.7	-1.6
1985	-1.1	-2.6	-1.3	-2.8	-0.8	-1.4
1988	-1.3	-2.5	-1.4	-2.8	-0.2	-0.5

Tabell 3.9 Valdeltagandet i riket i de olika valen 1970-88, samt skillnaderna mellan riks- och kommunalvalen i storstäderna.

År	Valdeltagande			Differens R/K			
	R	L	K	Riket	Sthlm	Gbg	Malmö
1970	88.3	88.2	88.1	+0.2	+0.4	0.0	-0.1
1973	90.8	90.7	90.5	+0.3	+0.6	+0.5	+0.3
1976	91.8	90.5	90.4	+1.4	+1.2	+2.3	+2.2
1979	90.7	89.2	89.0	+1.7	+2.6	+3.4	+2.6
1982	91.4	89.8	89.6	+1.8	+3.3	+3.2	+2.7
1985	89.9	88.0	87.8	+2.1	+3.6	+3.6	+2.7
1988	86.0	84.2	84.0	+2.0	+3.2	+3.4	+2.3

Storstadsproblemet ifråga om valdeltagande handlar uteslutande om **kommunalvalen (K)**! Situationen i riket i stort är att deltagandet i kommunalvalen har sjunkit successivt i förhållande till riksdagsvalen sedan 1970! Under 1980-talet etablerades 2%-nivån i skillnader. Vid valet 1976 ökade skillnaderna markant från 0.3% till 1.4%, vilket sammanfaller med förändringar i röstningsreglerna, vilka sänkte rösträttsåldern till 18 år och gav invandrarna kommunal rösträtt. Vid valen 1976/79 började storstäderna få större skillnader mellan riksdags- och kommunalvalen än landet i övrigt. Mot slutet av 1980-talet uppgår R/K-differensen i storstäderna till 3-3.5%-nivån.

Storstäderna har också kunnat registrera ett sjunkande valdeltagande i kommunalvalen jämfört med kommunalvalen i riket. För närvarande ligger storstads-nivån på inemot 3% lägre notering än för riket. Detta är emellertid inte något nytt fenomen för de senaste valen; jämfört med valen 1979/82 representerar 1988 års kommunalval i storstäderna i själva verket en viss uppryckning. Förbättringen inträffade trots den allmänt sjunkande nivån på valdeltagandet i riket! Möjligen framträder här storstäderna som förebud om vad som senare sker i landet i övrigt ifråga om valdeltagandet.

Storstäderna ingår i funktionella regioner som är högt specialiserade i de flesta avseenden - även socialt och geografiskt. I storstadsregionerna finns såväl kommuner med mycket lågt valdeltagande som kommuner med extremt högt valdeltagande. I storstäderna finns valdistrikt med extremt lågt valdeltagande och distrikt med mycket höga värden. Människor som har egenskaper som tenderar att betinga ett lågt deltagande bor i samma områden, liksom människor med för valdeltagandet positiva egenskaper. Skillnaderna i dessa avseenden är störst i storstäderna. Det är bekant från valundersökningar och AKU-mätningar att bl.a. följande faktorer samvarierar med lågt valdeltagande:

* låg utbildning	* låg föreningsaktivitet
* låg partiidentifikation	* ungdom
* invandrarbakgrund	* arbetslöshet
* låga inkomster	* sociala problem
* ensamstående	

I storstadsregionerna samvarierar bostadsmönstret starkt med dessa egenskaper på ett sätt som det inte har förutsättningar att göra på

andra håll i landet. Vår hypotes är att problemet med valdeltagandet i storstäderna primärt är en reflex av den allmänna nedgången av valdeltagandet i riket och den socio-geografiska uppdelningen i dessa miljöer.

Skillnaderna i valdeltagande mellan olika valdistrikt i storstäderna är betydande. Här använder vi ett enkelt mått som anger hur många valdistrikt som har högre resp lägre valdeltagande än totalnivån för kommunen $\pm 5\%$ i kommunalvalet.

Tabell 3.10 Valdeltagandet i olika kategorier av valdistrikt ¹¹

Kommun	År	Lågt	Valdelt	Högt	Valdelt
Stockholm	1976 (N=423)	17%	79%	8%	95%
	1988 (N=435)	20%	71%	15%	88%
Göteborg	1976 (N=253)	22%	76%	17%	94%
	1988 (N=273)	23%	68%	24%	90%
Malmö	1976 (N=147)	22%	71%	13%	95%
	1988 (N=152)	25%	71%	26%	91%

Mönstret är uppenbart. I storstäderna bor inemot en fjärdedel av människorna i områden där valdeltagandet ligger på 70%-nivån och nästan lika många i områden på 90%-nivån. Hälften av invånarna bor

¹¹ En kontroll för Malmö visar att användningen av valdistrikt som analysenhet är en god skattning på mått som utgår från invånarantalet. Siffran 71% (1988) i tabellen ovan motsvaras exempelvis av egentliga 70% om man viktar distrikten efter valmanskåren.

i områden mellan dessa ytterligheter. Vid 1976 års val var bilden något annorlunda i så måtto att andelen invånare i områden med särskilt lågt valdeltagande var ungefär oförändrat eller svagt ökande, samtidigt som andelen invånare i områden med högt deltagande var avsevärt lägre än 1988 - i Stockholm och Malmö hälften så stort! Detta är om något ett avtryck av en social polariseringsprocess.

Den empiriska frågan är om det går att påvisa att storstäderna genomgått en segregationsprocess under 1970- och 80-talen som kan förklara de ökade skillnaderna i valdeltagande mellan olika valdistrikt/bostadsområden/stadsdelar?

Låt oss granska några exempel på "extrema områden" i de tre storstäderna och på grundval av vad som där kan iakttas formulera några hypoteser om den allmänna utvecklingen i storstäderna. Vi väljer då områden med låga respektive höga nivåer på deltagande i kommunalvalet 1988 och intresserar oss för skillnader i områdenas egenskaper.

Tabell 3.11 Områden med lågt valdeltagande i kommunalvalet 1988

Stad/område	Sthlm/Rinkeby	Gbg/Gårds.b.	Mö/Herrgården
Inv antal	14.003 (86)	6.746 (88)	2.986 (88)
Karaktär	Miljonprogram	Miljonprogram	Miljonprogram
Valdelt -76	77.8%	70.3%	75.3%
Valdelt -88	58.5%	59.2%	59.2%
Utl röstb -76	26%	25%	16%
Utl röstb -88	52%	32%	40%

Tabell 3.12 Områden med högt valdeltagande i kommunalvalet 1988

Stad/område	Sthlm/Ålsten	Gbg/Näset	Mö/Kulladal
Inv antal -88	2.986 (86)	4.915	4.428
Karaktär	Bo-rätt+småhus	Småhus	Småhus
Valdelt -76	95.6%	93.3%	93.5%
Valdelt -88	93.2%	92.3%	92.6%
Utl röstb -76	2%	2%	2%
Utl röstb -88	2%	Uppg saknas	4%

De lägsta nivåerna på valdeltagande återfinns i storstädernas förorter som främst byggdes under miljonprogrammets tid 1966-75. Hyresrätt i allmännyttan dominerar och områdena har stor genomströmning av boende. Inkomsterna är låga och det allmänna beroendet av socialtjänsten påtaglig. Det är oklart om det sjunkande valdeltagandet beror på att människor i dessa områden minskat sitt röstande eller på att nya grupper av boende med lågt valdeltagande flyttat in. En grupp inflyttade med känt lågt och sjunkande valdeltagande är utländska medborgare som enbart har rösträtt i kommunalvalen. Med hänsyn till att denna kategori utgör mellan en tredjedel och hälften av de röstberättigade i områdena får deras röstbeteende kraftigt genomslag i kommunalvalen. I vissa distrikt kan deltagandet i riksdagsvalet ligga 10% högre än i kommunalvalet (t.ex. V Skrävlinge 11 i Malmö), vilket bekräftar på att invandrarfaktorn är en viktig förklaring till det låga deltagandet i kommunalvalet. Utvecklingen mellan 1976 och 1988 visar att exempelområdena fått allt större inslag av invandrare, beroende av socialtjänsten och omflyttning.

I områden med högt valdeltagande är bilden mycket annorlunda. Boende i småhus och bostadsrättslägenheter dominerar fullständigt och stabiliteten är påtaglig. Inkomsterna är höga - i nivån dubbelt så stora som i områdena ovan med lågt valdeltagande. Andelen hushåll som är beroende av socialtjänsten är försumbar och inslaget av invandrare är obetydligt. En intressant omständighet är att en hel del av dessa

bostäder tillkommit - efter miljonprogrammet - från mitten av 1970-talet.¹²

Vår hypotes är att småhusbyggandet och saneringen av flerbostadshus efter miljonprogrammet har resulterat i en för svenska förhållanden ovanligt påtaglig social segregation i storstäderna. I takt med fastighetsprisernas utveckling och den ökade invandringen har boendet homogeniserats. Ett symptom på segregationen är att personer med låg benägenhet att rösta samlas i vissa områden, medan personer med hög röstbenägenhet koncentreras i andra stadsdelar.

Regionplanekontoret i Stockholms län har genomfört en specialanalys av SCB:s levnadsnivåundersökningar 1968, 1974 och 1981 för Stockholmsregionens vidkommande. Antalet intervjuer i regionen var i storleksklassen 1.000, vilket gjorde det möjligt att bryta ned materialet i olika delområden. Rapportens slutsats var att levnadsvillkoren allmänt hade utjämnats mellan olika typer av kommuner under perioden 1968-81, men att skillnaderna inom Stockholmsregionen hade ökat kraftigt. Dessa skillnader innebär en tydlig social segregation. (Regionplanekontoret, 1983).

En slutsats i analysen av valdeltagandet i storstäder och allmänt i K-regionerna är att nivån i stort sett är densamma som i övriga delar av riket i riksdagsvalen. Hur förhåller sig detta resultat till de hypoteser som presenterades i början av detta avsnitt rörande det politiska deltagandet i urbana miljöer? I hypoteserna förväntades den högre utbildningsnivån, massmediernas penetration och närheten till makten

¹² Den sociala utvecklingen i bostadsområdena kan illustreras i detalj av uppgifter om Rinkeby och Ålsten:

	År	Rinkeby	Ålsten
Socialbidrag i genomsnitt per bidragshushåll i kr	*1976	11.429	0
	1987	22.514	6.072
Medelinkomst för åldern 20-64 år (sammanräknad)	*1976	84.146	145.180
	1985	66.000	148.700
Flyttningar	1976	46.8	16.9
100 * (Infl+Utfl/Folkmängd)	1987	28.3	11.8

*) Fasta priser med 1987 resp 1985 som basår. 1976 index=41, 1985=92

i storstäderna främja högt deltagande, samtidigt som den höga mobiliteten och de jämförelsevis svaga sociala nätverken försämrade förutsättningarna för politisk delaktighet och deltagande. Vår tolkning är att dessa faktorer balanserar varandra i vårt land, vilket leder till en begränsad nettoeffekt.

4 PARTISYSTEMET

Intressebaserade - dolda eller uppenbara - utgör kritiska drivkrafter till den politiska organiseringen i ett samhälle. Flera baserna är strukturellt betingade och kan återföras till ekonomiska, sociala och kulturella förutsättningar som är av djupgående natur och endast långsamt förändras. Trots att sådana ofta uppkommer i sociala strukturer, är det endast ett fåtal som utvecklas till att polarisera ett givet system eller en given politik. Det tycks finnas, "a hierarchy of cleavage bases" som är endast långsamt förändras över tiden (Lipset & Rokkan, 1967:50).¹³

Frågan är således: Vilka skiljelinjer kommer att utvecklas och dominera under olika epoker? Vilka kommer att generera nya sociala rörelser, formella intresseorganisationer, aktionsgrupper eller nya politiska partier? Och vilka kommer att klinga av, aggregeras med andra närliggande intressen eller länkas in i andra befintliga organisationer och partier?

Lipset & Rokkan anger i en klassisk studie de två mest djupgående konfliktdimensioner i väst: de territoriellt-kulturella och funktionella konflikterna. Den första har en lång förindustriell historia där vissa konflikter härstammar från den nationella revolutionen; baser som blev bestämmande för nationalstatens utbredning och kulturella karaktär, särskilt skiljelinjerna centrum - periferi och kyrka - stat. Den andra dimensionen har sitt ursprung i den industriella revolutionen med på sina håll skarpa baser mellan primärnärings- och industri, arbete och kapital (1967).

I Sverige - liksom i andra utvecklade industriländer - har den industriella revolutionen präglat partisystemet. Svensk politik framstod länge under 1900-talet som en-dimensionellt och vänster-höger-dominerat. En fråga som har sysselsatt många forskare är om denna dominerande konfliktdimension kommer trängas tillbaka under de närmaste decen-

¹³En känd nyckelformulering av Lipset & Rokkan lyder:

"The party systems of the 1960's reflect, with few but significant exceptions, the cleavage structures of the 1920's...To most of the citizens of the West the currently active parties have been part of the political landscape since their childhood or at least since they were first faced with the choice between alternative "packages" on election day" (1967:50).

nierna till förmån för nya dimensioner med påtagliga konsekvenser för partisystemet och politikens innehåll.

Vilka är då de nya skiljelinjerna som kan tänkas bryta fram? På mycket lång sikt är det möjligt att Sverige inte längre framstår som en homogen stat och att skiljelinjer som utgår från etniska, språkliga och religiösa motsättningar kan intensifieras. Mycket beror på invandringspolitiken och huruvida integrationen av invandrarna i Sverige blir framgångsrik i framtiden. Av allt att döma finns det fortfarande ett begränsat underlag för särskilda Lutherskt-kristna partier i Sverige, vilket illustreras av de svårigheter som KDS haft under ett kvartssekel att forcera spärren till riksdagen av egen kraft, liksom av Kyrkliga Folkpartiet på 1930-talet.

På mycket lång sikt är det också möjligt att motsättningen mellan centrum och periferi kan ge upphov till regionala rörelser närda av internationaliseringen av det svenska samhället och ökade regionala obalanser genom strukturomvandlingen.

I detta kapitel intresserar vi oss särskilt för motsättningar som härrör från övergången från industrisamhälle till kunskapssamhälle, m.a.o. framväxten av post-materialistiska värderingsmönster. Även på kort sikt är denna dimension intressant, vilket framgår av att Miljöpartiet de Gröna blev första nya partiet i Sveriges riksdag i modern tid i och med valet 1988.

4.1 Nya grundläggande värderingsmönster

Ronald Inglehart är förknippad med teorin om den gradvisa förändringen mot post-materiella värderingar i västvärlden; formulerad i uppsatsen "The silent revolution in Europe. Intergenerational change in post-industrial Society" (1971). Enligt Inglehart sker, sedan 1940-talet, förändringar bland allmänhetens prioriteringar; från fokusering på värden som materiellt välstånd, fysisk trygghet och säkerhet till att i hög grad betona tillhörighet till speciell livsstil, självförverkligande och livskvalitet. Sådana förändringar sker, enligt Inglehart långsamt men ändå på sikt omvandlande och har speciella förutsättningar att först slå igenom hos de yngre generationerna. Perioder av exempelvis ekonomis-

ka kriser kan dock, tillfälligtvis, få människor att åter prioritera materiella värden.

Förutsättningen för sådana värderingsförändringar är framförallt den levnadsstandard som uppnåtts i västvärlden. Hög ekonomisk och teknologisk nivå på det materiella planet ger möjlighet för icke-materialistiska värden att utvecklas. Den materiella levnadsstandarden har även medfört hög utbildningsnivå. Den revolutionerande utvecklingen inom massmedierna har ökat informationsutbudet dramatiskt och vidgat den geografiska horisonten. Dessa samhällsförändringar genererar inte enbart individuella värderingsförändringar utan ökar även medborgarkompetensen, vilket innebär att folket "kan systemet" och har möjlighet att på många olika sätt påverka den politiska processen.

De teoretiska utgångspunkterna hos Inglehart har bl a hämtats från Maslow's teori om behovshierarkin (i ekonomisk teori: den minskande marginalnyttan); I de utvecklade industrisamhällena behöver inte människor svälta och med stigande välfärd kommer andra värden som förknippas med livskvalitet att bli viktiga för människor. Denna knapphetshypotes kompletteras med en socialisationshypotes om att den socio-ekonomiska verkligheten inte ensamt är utslagsgivande för värderingsmönstren. De villkor som människan upplevt under de tidiga barndomsåren präglar de värderingar som en människa har i mogen ålder.

Denna teori har varit föremål för en mängd empiriska prövningar, teoretisk och metodologisk granskning och kritik. Inglehart har regelbundet återkommit med ytterligare belegg för teorins giltighet, gått i svaromål och arbetat vidare med ett allt mer omfattande empirisk material från olika västländer ¹⁴.

För att göra en lång historia kort har kritiken mot Inglehart bl a gällt de teoretiska grunderna för socialisations- och knapphetshypoteserna, samt den logiska kombinationen av dessa. Hypoteserna kan verka motsägelsefulla och Maslow's behovshierarki skänker teorin ett mekaniskt och orealistiskt drag. En komplicerad fråga är vidare vad som egentligen mäts i Inglehart's och hans epigoners undersökningar?

¹⁴ Jfr Ike, 1973; Kerr & Handley, 1974; Marsh, 1975, 1977; Lafferty, 1976; Inglehart, 1977, 1979a, 1979b, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985a, 1985b; Abramson & Inglehart, 1986, 1987; Flanagan, 1982a, 1982b; Böltken & Jagodzinski, 1985; Lafferty & Knutsen, 1984; Knutsen, 1985, 1988; Lijphart, 1984; Lipset, 1981.

Är det långa värderingsförändringar eller är det korta attitydförändringar bland medborgarna? Det frågeindex som Inglehart använt sig av har bl a kritiserats för att det mäter materialistiska värderingar med en fråga om hur man prioriterar att bekämpa prishöjningar.

Trots denna massiva kritik är Inglehart's undersökningar, och den omfattande forskning som den givit upphov till, av stort intresse för svenska förhållanden och relevant för denna studie.

Abramson & Inglehart har i ett par artiklar bl a konstaterat att ett stort antal komparativa studier samt länderstudier kan dokumentera värderingsförändringar; yngre européer har större benägenhet att prioritera post-materialistiska värderingar än äldre, eller med författarnas egna ord:

"...we have data that allow us to examine value change for six West European societies over a 15 year period. The result seem unequivocal: generational replacement had a major impact on the overall distribution of values. There has been a clear move toward postmaterialism among the West European public." (Abramson & Inglehart, 1987:232)

Vissa karakteristiska drag kan urskiljas hos gruppen med post-materialistiska värderingar, bl a är dessa relativt mer benägna att vara politiskt aktiva - både i konventionella politiska former och i okonventionella protesteraktioner. De är även mer bekymrade över miljön och ifrågasätter ekonomisk tillväxt som överordnat mål. Bland post-materialisterna finner man även mer stöd för kvinno- och fredsrörelserna. Det finns även belägg för att denna grupp har högre socio-ekonomisk status än sin mer materialistiska omgivning och att de i hög utsträckning stödjer vänsterpartier och miljöpartier (Abramson & Inglehart, 1986).

Trots sådana påvisbara förändringar bör det understrykas att de materialistiska värderingarna med rötter i den industriella revolutionen är starka och (ännu) dominerande. I den sex-nationsstudie som gjorts sedan 1970 (med data från Västtyskland, England, Nederländerna, Belgien, Italien och Frankrike) var andelen med post-materialistiska värderingar 10 % 1970-71 och motsvarande siffra för 1985 var 14 %. Andelen med materialistiska värderingar var däremot 40 respektive 31 %. Den tredje kategorin som fått beteckningen "mixed" uppgick till inte

mindre än 50 % i sjuttioalets inledning och hade ökat till 55 % år 1985 (ibid).

Knutsen konstaterar att den nya ideologiska materialist/post-materialistiska dimensionen (den s k MPM-dimensionen) otvivelaktigt är en fruktbar trend att studera, fastän forskningen fortfarande ger vid handen att "the old structural cleavage in the Lipset-Rokkan model still have the strongest impact in most Western democracies" (1988:349). Knutsen kunde i sin avhandling "Politiske verdier, konfliktlinjer og ideologi"(1985) för övrigt visa att den norska postmaterialismen i synnerhet hade de offentligt anställda som sin sociala bas.

I frågan om vad detta nya värderingsmönster egentligen står för - och beror på - finns således delade meningar. Självt har Inglehart (1984) förklarat, efter en omfattande studie i ett stort antal länder, att de post-materialistiska värderingarna som kunnat dokumenteras från 70-talet och framåt är en del av en betydligt större kulturell och religiös förändring som drar genom den västliga världen. Den grundläggande värderingsförändringen består av en gradvis uppgörelse med det judiska och kristna arvet i den västerländska civilisationen, dvs den sekularisering som genomsyrar västvärlden.

En central fråga är vilka konsekvenser som värderingsförändringar på den individuella nivån får på samhället som helhet? För det första blir de nya post-materialistiska politiska frågorna, typ miljöfrågor, livskvalitet mer fokuserade och synliggjorda på den politiska dagordningen, även om Inglehart betonar att "there would be a sizeable time lag between economic changes and their political effects". För det andra minskar legitimiteten för de nationella etablerade politiska institutionerna, medan globala övernationella fora får ökad tilltro. För det tredje minskar de klassmotsättningar som var industrisamhällets, medan nya gruppkonflikter uppkommer. För det fjärde får formerna för det politiska deltagandet en annat utseende; mindre möjlighet att mobilisera stora kollektiv, mer av intressegrupper av elitistisk karaktär som på ett professionellt och iögonenfallande sätt kan exponera sitt budskap.

Flera forskare har sökt att identifiera en ny grupp, eller klass av postmaterialister (exempelvis Inglehart 1984, Ladd 1978, Gouldner 1979, Lipset 1979, Steinfels 1979). Inglehart ser framväxten av den "nya klassen" som en betydelsefull kraft i väst - "a stratum of high educated

and wellpaid young tecnocrats who take an adversary stance towards their society" (1981:881).

Bristen på jämförbara data om värderingsmönstren för Sverige med de kontinuerliga europeiska datainsamlingarna från 1970 och framåt, ger otvivelaktigt ett läge för mer spekulativa bedömningar. Tanken att Sverige skulle undgått värderingsförändringar av den typ som Inglehart redovisat ter sig emellertid fantastisk.

4.2 Modernisering och partisystem

Det är uppenbart att den ekonomiska strukturomvandlingen och därmed också den regionala omvandlingen har betydelsefulla effekter för den partipolitiska utvecklingen. Riktigt hur detta samband ser ut har tidigare inte klarlagts. Traditionellt har den politiska geografin indelat olika territoriellt sammanhängande styrkefästen för partierna, som kunnat tolkas i termer av politisk kultur och näringsgeografisk struktur i mera statisk mening.

I detta avsnitt analyserar vi statistiken för riksdagsvalen under efterkrigstiden utifrån den storregionala indelningen av landet. Syftet är att söka efter eventuella långsamma förändringsmönster som kan väntas fortsätta även framdeles.

De tre storregionala kurvorna för partierna växer fram över tiden i böljande rörelser med en given inbördes ordning. Böljorna är resultatet av för landet gemensamma "attraktorer", politiska händelser och vindkantringar som får genomslag i hela valmanskåren. En viktig typ av attraktorer är värderingsvågorna som ofta brutit in genom impulser från omvärlden. Karikatymässigt kan dessa attraktorer beskrivas som en röd våg på 1960-talet, en grön våg på 1970-talet och en blå våg på 1980-talet. Partierna anpassar sig i betydande mån till dessa attraktorer - konkurrensen är sådan att inget parti tillåts i längden monopolisera en attraktor. Detta bidrar till att vågorna ytligt sett ebbar ut - även om de i praktiken inkorporerats i alla partier.

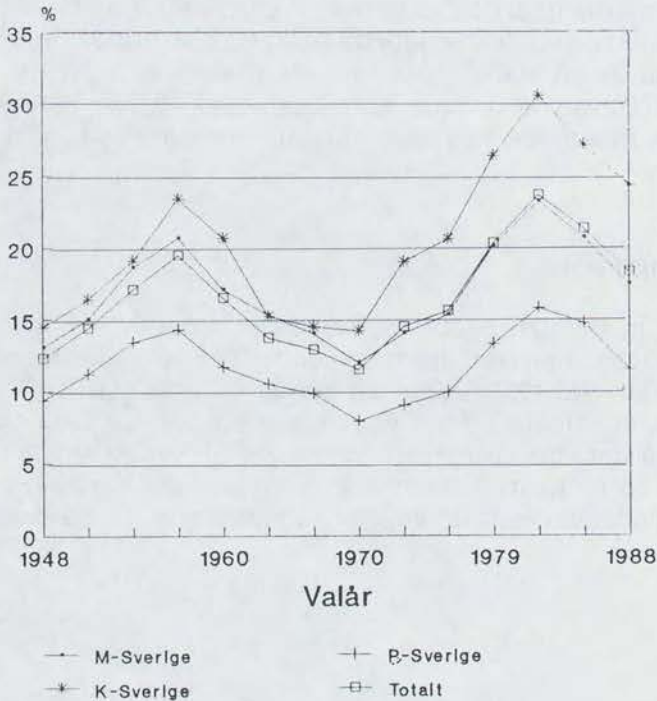
Relationen mellan de storregionala kurvorna inom de enskilda partierna visar strukturomvandlingens konsekvenser och vilka partier som är vinnare respektive förlorare. Ett parti som har litet avstånd

mellan kurvorna har lyckats med konststycket att vara nästan oberoende av moderniseringen. Detta läge är uppenbarligen mycket ovanligt och kan inträffa under en kortare period för ett parti. Det vanliga mönstret under efterkrigstiden är att skillnaderna mellan storregionerna växer inom de olika partierna under långa perioder. Orsaken till de förändrade regionala skillnaderna är inte i första hand politiska traditioner - eftersom tradition är ett statiskt och inte ett dynamiskt begrepp. I bilden finns istället nya yrkessammansättningar, höjd utbildningsnivå, urbanisering, nya livsformer, nya värderingsmönster och nya mångkulturella miljöer.

Moderata Samlingspartiet

En vågrörelse för moderaterna nådde sin topp mot slutet av 1950-talet och den andra vågen som ryms inom perioden hade sitt max-läge i mitten av 1970-talet. Vid 1988 års val var partiet ett utpräglat K-parti med ungefär 24% av väljarna i dessa områden, samtidigt som dess bas var bara hälften så stor i basnärlingsregionerna. Mellansverige hamnade tvärs igenom på en mittplats i denna bild. Det var bara i mitten av 1960-talet som moderaterna hade ungefär samma styrka i M-Sverige som i K-Sverige.

Figur 4.1 Den storregionala utvecklingen av röstprocenten i riksdagsvalen för Moderata samlingspartiet under perioden 1948-88.

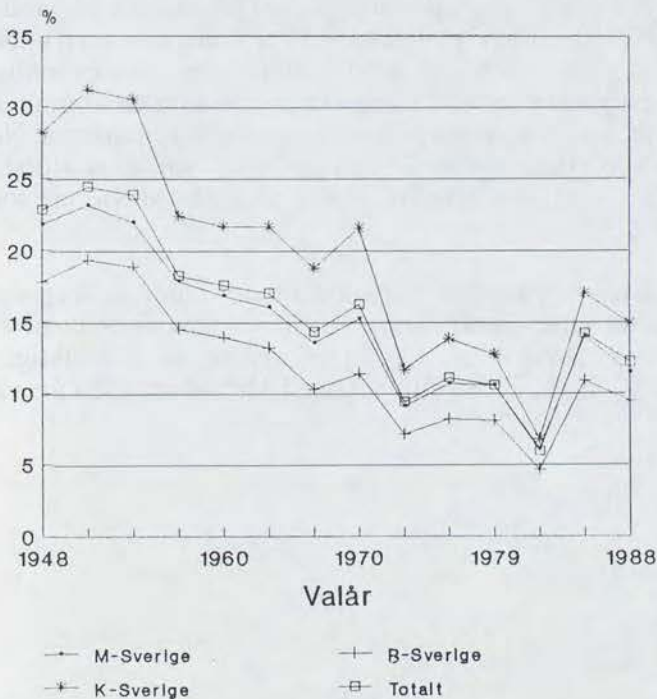
Anm. För detaljerade uppgifter se bilaga 2.

Allmänt framstår 1960-talet som en brytningstid i moderaternas storregionala utveckling. I mitten av detta årtionde var avståndet mellan kurvorna ungefär 5% - vid senaste valet hade avståndet nästan tredubbats!

Folkpartiet

Folkpartiet har en intresseväckande storregional historia. Från 1940-talet och fram till brytpunkten 1973 kan det karakteriseras som Sveriges mest utpräglade K-parti, med ofta dubbelt så starkt fäste i de nuvarande K-regionerna som i B-regionerna.

Figur 4.2 Den storregionala utvecklingen av röstprocenten i riksdagsvalen för Folkpartiet under perioden 1948-88.

Anm. För detaljerade uppgifter se bilaga 2.

Sedan inträffade en regional utslätning under 1970-talet som ledde därefter att folkpartiet efter ett decennium (1982) blev ensamt i partisystemet om att i stort sett sakna storregional profil! (Låt vara att folkpartiet 1982 också hade ett osedvanligt lågt röstetal) Under de två

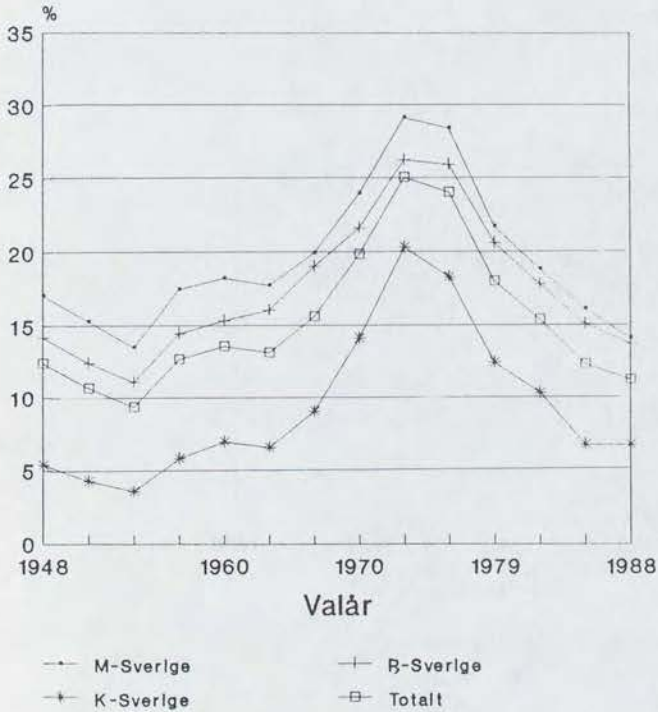
senaste valen har emellertid folkpartiet stärkt sin k-profil. Generellt gäller för såväl folkpartiet som för moderaterna under efterkrigstiden att förändringarna i K-regionerna är mer dramatiska än i B-regionerna. Konsekvensen av B-regionernas politiska tröghet är att allmänna valframgångar ökar klyftan mellan K- och B-regionerna, medan valförluster minskar skillnaderna!

Centerpartiet

Bondeförbundet/Centern har en mycket speciell profil. Det har under hela efterkrigstiden haft sitt starkaste fäste i M-regionerna - även under 1970-talets stora inbrytning i K-regionerna. Skillnaden i styrka mellan M- och B-regionerna har emellertid långsiktigt minskat och är numera försumbara. Centern står, kort sagt, starkast utanför K-regionerna. När skillnaden mellan partiets styrka i olika regioner var som störst - perioden 1948-64 - kunde det vara tre gånger så starkt M-Sverige som i K-Sverige!

Den första gröna vågen i K-regionerna inträffade under en tjugoårs-period (1964-85), varefter partiet återkom till sin traditionella nivå i väljarstöd. Det är illustrativt att Centern försvann ur fullmäktige i Stockholm vid 1985 års val och ur fullmäktige i Malmö vid 1988 års val.

Figur 4.3 Den storregionala utvecklingen av röstprocenten i riksdagsvalen för Bondeförbundet/Centerpartiet under perioden 1948-88.

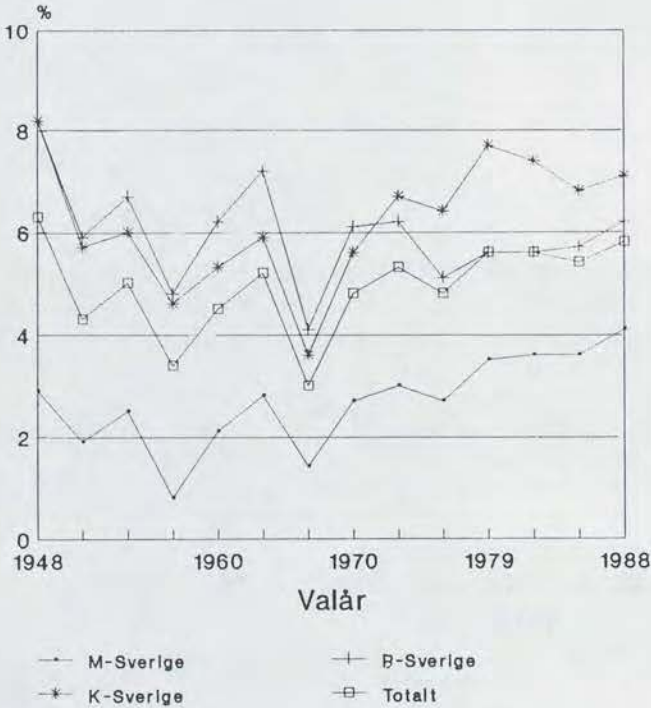

Anm. För detaljerade uppgifter se bilaga 2.

Vänsterpartiet Kommunisterna

Låt oss vända blicken mot den politiska vänstern och börja med Vpk. Den allmänna bilden är att Vpk har förvandlats till ett tydligt K-parti på ett par årtionden! Vpk var länge ett basnäringssparti, men under radikaliseringen och studentrevolten på slutet av 1960-talet förändrade partiet sin storregionala profil och blev ett K-parti.

Figur 4.4 Den storregionala utvecklingen av röstprocenten i riksdagsvalen för Vänsterpartiet Kommunisterna under perioden 1948-88.

Anm. För detaljerade uppgifter se bilaga 2.

Brytpunkten inträffade 1973, dvs samtidigt som Centerpartiet gjorde sin stora inbrytning i K-regionerna. Skillnaden mellan förankringen i K-Sverige och B-Sverige är emellertid numera inte stor. Det är däremot uppenbart att Vpk har betydande svårigheter i det stabila Sverige som finns i M-regionerna, vilket bara delvis kan förklaras av socio-ekonomiska faktorer. Måhända är den bästa tolkningen av utvecklingen att Vpk framförallt är ett konfliktparti - där förändringarna är som störst och därmed även motsättningarna, där skördar Vpk framgångar. Mobiliseringen i kärnkraftsfrågan - vilken i viktiga avseenden framstår som en konflikt mellan K-Sverige och B-Sverige - förefaller tillfälligt ha ökat avståndet mellan dessa storregioner inom Vpk.

Socialdemokratiska Arbetarepartiet

För socialdemokraterna är de storregionala mönstren mindre dramatiska, men det har en entydig riktning och en kontinuitet som antyder betydande strukturella trögheter. Socialdemokraterna har under hela efterkrigstiden haft en basnärlingsprofil, vilket naturligtvis har samband med att klassröstandet har varit så utpräglat i vårt land. Här ligger både en svaghet och en styrka. Svagheten är att partiet haft svårt att bryta in i nya väljargrupper och styrkan är den unika stabilitet som partiet demonstrerat.

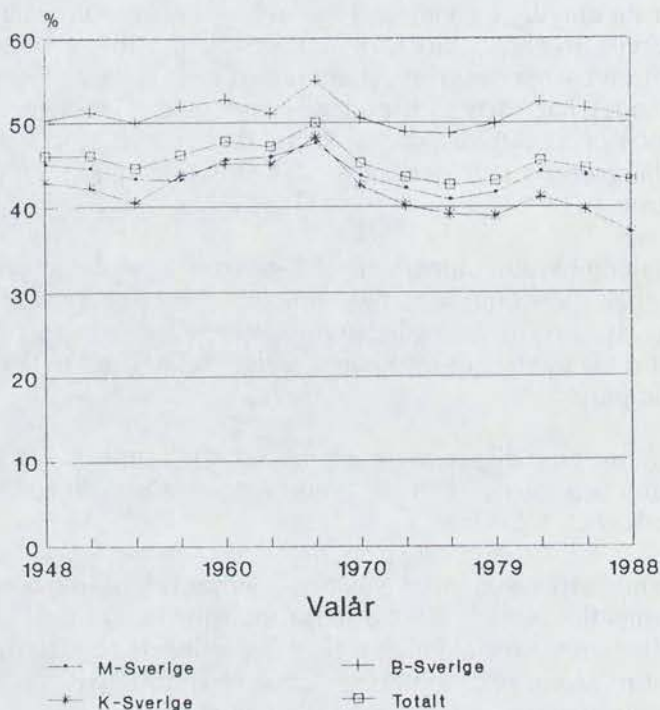
I K-Sverige är socialdemokratin numera ett 35%-parti, medan det är ett 50%-parti i B-Sverige. Valframgångarna 1968 och 1982 innebar en mobilisering som var särskilt framgångsrik utanför K-regionerna. I Mellan-Sverige finns ett ur statistisk synpunkt stiltigt mellanläge under hela den studerade perioden.

Under 1950-talet fanns en tydlig tendens att partiet skulle minska sina storregionala klyftor och några år in på 1960-talet var röstskillnaden endast 6% mellan K- och P-Sverige.

Sedan dess har emellertid avståndet vuxit vid varje valtillfälle och uppgick 1988 till ungefär 14%! ¹⁵ Skulle detta mönster hålla i sig till nästa hundraårsjubileum för socialdemokratin blir partiet ett 10%-parti i K-regionerna! En sådan extrapolering beaktar naturligtvis inte framtidens nya förutsättningar och politiska händelser.

¹⁵ Redan några år efter brytpunkten på 1960-talet uppmärksammades utvecklingen av forskarna Seymour M. Lipset och Stein Rokkan och föranledde följande pessimistiska utsaga för socialdemokraternas vidkommande: "Even the Swedish Social Democrats, the most intelligent and the most farsighted of the Labor rulers in Europe, seem finally to have reached the end of their era...Swedish workers enjoy perhaps the highest standard of living in the world, but this does not help the Swedish Social Democratic government..It is significant that in all the three Scandinavian countries the Social Democratic losses have been most marked in the cities and quite small in the rural periphery; the governing parties run into the greatest difficulties in the areas where the "revolution of expectations" has run the furthest" (1967:55-56).

Figur 4.5 Den storregionala utvecklingen av röstprocenten i riksdagsvalen för Socialdemokratiska arbetarpartiet under perioden 1948-88.

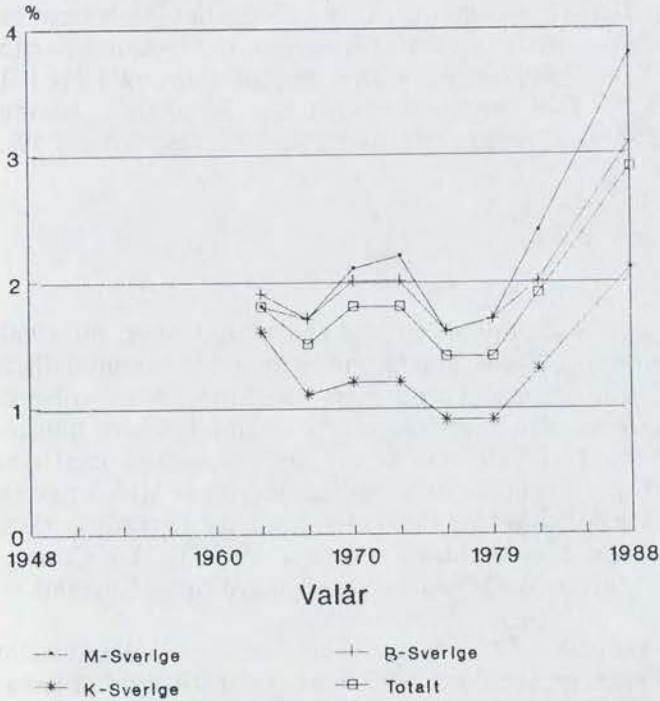

Anm. För detaljerade uppgifter se bilaga 2.

Kristdemokratiska Samhällspartiet

Kristdemokratiska samhällspartiet (KDS) var ursprungligen ett all-regionalt parti - ungefär som folkpartiet i 1982 års val. KDS har emellertid tenderat att bli ett alltmer utpräglat traditionellt parti med M-Sverige profil.

Figur 4.6 Den storregionala utvecklingen av röstprocenten i riksdagsvalen för Kristdemokratiska Samhällspartiet under perioden 1964-88.

Anm. För detaljerade uppgifter se bilaga 2.

Det var också i M-regionerna som KDS gjorde sin största mobilisering under 1980-talet. Hade M-Sverige fått bestämma hade KDS nästan klarat sig in i riksdagen med sina 3.8% i riksdagsvalet 1988! I K-regionerna har partiet ungefär liknande svårigheter som centern - låt vara att KDS under senare år befinner sig i en tillväxtfas.

Miljöpartiet de gröna

Miljöpartiet de gröna, slutligen i denna partivisa analys, har en valhistoria som bara omspanner tre riksdagsval; 1982, 1985 och 1988. I kommunalvalen, däremot har miljöpartier funnits sedan början av 1970-talet. Tvärtemot vad man skulle kunna tro är miljöpartiet inte enbart ett K-parti - ett utflöde av gröna vågen II. I K-regionerna lyckades partiet visserligen uppnå 6.5% 1988, men samtidigt lyckades det nå 4.7% i B-regionerna och 5.2% i M-regionerna. Och det är ungefär samma mönster som i 1985 års val - med siffrorna 1.7%, 1.3% respektive 1.4%.

* * *

För Moderaterna och Socialdemokraterna är det uppenbart att 1960-talet var en brytningstid. Den sammanfaller med industrisamhällets zenit och det är från denna period som utflyttningen av tillverkningsindustrin från storstadsregionerna tar fart, samtidigt som tjänstesektorn växer snabbt. Här kan man se ett orsakssamband med den politiska utvecklingen. Hotbilden för socialdemokratin är att Sverige en dag får det slags mönster som idag finns i England, med ett starkt fäste för Labour i de sönderfallande industristäderna i norr, medan Conservatives dominerar i tillväxtområdena i södra och syd-östra England.

I K-regionerna finns emellertid två urbana kärnor där socialdemokratin är ett 45%-parti - nämligen Malmö och Umeå. I det förra fallet beror styrkan sannolikt på Malmös kvardröjande prägel av stor industristad och har sålunda likheter med basnärlingsregioner. För universitets- och tjänstestaden Umeå med enbart 17% av arbetsmarknaden inom tillverkningsindustrin är bilden annorlunda. Här har socialdemokratin lyckats bli identifierad med staden Umeå sedan makttillträdet 1979.

4.3 Förändrade participationsmönster

På 1950-talet genomförde forskarna Angus Campell och Stein Rokkan en studie av valdeltagandet i Norge (1960). De kunde visa att skillnaderna i valdeltagandet mellan olika socialgrupper var oväntat små och att förklaringen var att grupper med låg utbildning och låg social status kompenserade detta med hög organisationsaktivitet, särskilt i fackföreningsrörelsen. Folkrörelsetraditionen brukar också framhållas som en viktig förklaring till det höga valdeltagandet i Sverige.

Vilken är då utvecklingen över tiden av sambandet mellan valdeltagandet och organisationsanknytning? För att analysera parti- och organisationsstrukturen i storstadsregionerna och dess betydelse för valdeltagandet är det emellertid inte tillräckligt att ha uppgifter om enkla aktivitetsmått bland medborgarna. Av stort intresse vore att få fram uppgifter om hur organisationsstrukturen och föreningsverksamheten ser ut och har utvecklats, i synnerhet i stadsdelar med lågt valdeltagande respektive med högt valdeltagande. Tyvärr saknas ännu sådana uppgifter.

I maktutredningens bok "Medborgarnas makt" (1989) redovisas aktuella tvärsnittsdata från en medborgarstudie bl.a. rörande valdeltagande i förhållande till utbildning och organisationsmedlemskap. Utbildningsnivån är indelad i tre kategorier (låg, medel respektive hög) och medlemskapen mäter antalet medlemskap i frivilliga organisationer. Den entydiga slutsatsen är att organisationsmedlemskapen är en utomordentligt viktig faktor för valdeltagandet och att utbildningsnivån spelar en marginell roll; "Valdeltagandet bland välorganiserade lågutbildade är lika högt som bland välorganiserade högutbildade." (ibid, s. 229). Av undersökningen framgår också att de som är aktiva i föreningslivet i stor utsträckning är samma människor som är aktiva i partipolitiken. Här överensstämmer resultaten med undersökningar i olika länder redan på 1950-talet, t.ex. av den norske statsvetaren Stein Rokkan (1970:358). Utbildningsnivån är mest utslagsgivande ifråga om politiska kontakter och protestaktiviteter. Sambandet mellan valdeltagande och organisationsanknytning synes kvarstå, med reservation för att det råder viss brist på data om förhållandena på 1950-talet i Sverige.

Det är uppenbart att valdeltagandet har ett samband med konkurrensen mellan och den organisatoriska vitaliteten hos de politiska partierna. Det stabila och folkrörelsepräglade partisystemet i Sverige har länge

framstått som något av ett undantag i demokratierna. Stat efter stat har drabbats av en kombination av politisk instabilitet och försvagning av partiernas medlemsantal och interna aktivitet - inte minst under 1960- och 70-talen. Denna internationella trend har emellertid under 1980-talet också nått vårt land.

Mot slutet av 1970-talet fanns ungefär 290.000 personer som betecknade sig själva som aktiva medlemmar i politiska partier eller politiska kvinno- och ungdomsförbund i Sverige. Mätningar från slutet av 1960-talet visade att partierna dittills hade lyckats hålla ställningarna.

Levnadsnivåundersökningarna vid Statistiska centralbyrån (SCB, Politiska resurser 1982 resp. 1986) visar att åttiotalet medfört en stagnation i partiernas inre liv. Det totala antalet aktiva har minskat till inemot 240.000 personer mellan mättillfällena 1978 och 1984 - dvs minus en sjättedel av de aktiva. Paradoxalt har medlemsaktiviteten totalt sett gått ned, samtidigt som antalet medlemmar i partierna har ökat!

Den sjunkande partiaktiviteten har intressanta drag. Kvinnornas aktivitet har ökat, medan särskilt de unga männens aktivitet har minskat. Lågutbildade och arbetare har fått en starkare ställning i partilivet, samtidigt som många tjänstemän på mellannivå gjort sorti.

Av speciellt intresse i detta sammanhang är att aktivitetsförändringen också har en regional innebörd. Tidigare gällde att de politiska partierna hade störst vitalitet utanför storstäderna, i synnerhet i Norrland. I relativa termer har emellertid partiaktiviteten förstärkts i de tre storstadsregionerna under 1980-talet, främst genom en kraftig ökning av antalet medlemmar; I norrlandslänen har antalet partiaktiva minskat med hela 40% under 1980-talet, samtidigt som antalet aktiva i storstadsregionerna varit ungefär konstant!

Den svenska fackföreningsrörelsen har också internationellt sett en särställning för sin stabilitet och djupa förankring. I slutet av 1970-talet var ungefär 80% av de anställda anslutna till någon fackförening. Vid SCB:s mätningar framkom att 70% av medlemmarna någon gång besökt ett fackligt möte och att 565.000 personer (skattning) som lönearbetade mer än 16 timmar/vecka betecknades sig själva som aktiva medlemmar 1978. Vid SCB-mätningen sex år senare hade bilden hunnit förändras. Antalet skattade aktiva hade sjunkit till 435.000, trots att medlemsantalet formellt hade ökat. Den sjunkande fackliga aktiviteten har

tydliga mönster. De aktiva består alltmer av kvinnor, även om männen fortfarande är i majoritet. De lågutbildade blir allt färre bland de aktiva, samtidigt som högutbildade stärkt sin ställning. Facket har gått särskilt starkt tillbaka i de tre storstäderna - särskilt i Göteborgs- och Malmö-regionerna. Facket stärkte emellertid sina positioner i Norrland som gått från påtaglig underrepresentation i antalet aktiva medlemmar till en klar överrepresentation.

Nedgången i medlemsaktivitet i partier och fackföreningsrörelse ingår emellertid inte i någon allmän minskning av medborgarnas engagemang i föreningar. SCB:s mätningar visar att medlemsaktiviteten totalt sett har ökat i alla regioner i Organisations-Sverige under 1980-talet! Vinnarna är särskilt idrottsrörelsen och boendesammanslutningar, de senare nästan uteslutande i storstadsregionerna.

Medan partierna håller ställningarna i storstadsregionerna försvagas de ute i landet, samtidigt som facket har problem i storstäderna och framgångar i Norrland. Egendomligt nog har den minskade fackliga aktiviteten inte medfört en minskning av partiaktiviteten i storstäderna. Om samband mellan parti- och organisationsaktivitet antas vara starkt även i storstäderna, innebär det att storstadspartierna alltmer präglas av aktiva medlemmar från andra kollektiv än facket -erkannerligen boendesammanslutningar och idrottsrörelsen.

En notoriskt svårbedömd delförklaring till att valdeltagandet kan befinna sig på så hög nivå i vårt land är folkrörelsetraditionen och en politisk kultur där valdeltagandet betraktas som en självklar medborgerlig plikt.

Det förefaller emellertid troligt att sambandet mellan valdeltagande och organisationsaktivitet håller på att försvagas. Det tydligaste uttrycket för detta är att antalet personer i riket som uppger sig vara aktiv i någon förening ökade från 38,8% till 42,3% perioden 1978-84 (SCB:s ULF-mätningar). Detta mönster gäller också för storstäderna. Samtidigt minskade valdeltagandet i riket i riksdagsvalen med ett par procentenheter!

4.4 Postmaterialism och partisystemets omvandling

I detta kapitel har vi redovisat två djupgående förändringsmönster; postmaterialistiska värderingar och partiernas storregionala förankring. Gruppen postmaterialister utgör en begränsad andel av Sveriges befolkning, men om denna grupp är geografiskt snedfördelad kan den regionalt bli av betydande storlek.

Vår hypotes är att det finns ett samband mellan dessa förändringar (Jfr Dunleavy, 1989:208), nämligen att de postmaterialistiska värderingarna har sina klaraste geografiska fästen i K-regionerna och att detta också får partipolitiskt uttryck. Våra argument kan sammanfattas i följande iakttagelser:

- * K-regionerna har den högsta utbildningsnivån, största tjänstesektorn, högsta andelen ungdomar och största inslaget av karriärlivsformen hos befolkningen jämfört med andra storregioner. Allsammans egenskaper som har stark samvariation med postmaterialism (Jfr Pettersson, 1988).
- * K-regionerna är den mest sekulariserade och internationaliserade miljön (Jfr Inglehart, 1984).
- * I kärnkraftsomröstningen 1980 var linje 3 (tolkad som det mest postmaterialistiska alternativet) särskilt framgångsrik i Stockholms- och Göteborgsregionerna (Johansson, 1980).

En gåta i sammanhanget är att Miljöpartiet de gröna har fått jämförelsevis begränsat genomslag i K-regionerna. Visserligen är deras röstetal högre där än i andra storregioner, men skillnaden är inte dramatisk. Gåtans lösning torde vara att de etablerade partierna under 1980-talet har inlett en omfattande anpassning till de nya värderingsmönstren, vilket minskar utrymmet för Miljöpartiet. Denna anpassning innebär samtidigt risk för interna konflikter i partierna inför de partiaktiva och väljarna i andra storregioner.

Det tycks således ske en omstrukturering av partisystemet som en konsekvens av övergången från industrisamhälle till kunskapssamhälle. Denna omvandling innebär en anpassning till postmaterialistiska värderingsmönster och får sina tidigaste uttryck i K-regionerna.

Varför framstår Moderaterna, VPK och Miljöpartiet som de mest utpräglade K-partierna? Uppenbarligen har Moderaterna lyckats knyta an till de individualistiska och kosmopolitiska värderingarna i post-materialismen, VPK utvecklat livskvalitet-värderingen och Miljöpartiet sökt inkorporera såväl individualism som livskvalitet.

5 STORSTADENS PARTIER & VALDELTAGANDE

Sverige har ett internationellt sett högt deltagande i allmänna val. Högre noteringar finns främst i demokratier med röstplikt. Valdeltagandets utveckling under de senaste decennierna är av allt att döma ej en direkt konsekvens av den ekonomiska strukturuomvandlingen.

Det är en myt att deltagandet i riksdagsvalet i storstäderna sjunkit mer än i riket i stort under 1980-talet. Det sjunkande valdeltagandet i storstadsregionerna ingår i en allmän utveckling i nationen. I fråga om kommunalvalen finns det i någon mån ett specifikt storstadsproblem med valdeltagandet - men det är starkt förbundet med invandrarfaktorn.

Det är troligen det låga valdeltagandet i vissa valdistrikt i storstäderna som givit upphov till myten. Det har emellertid alltid funnits valdistrikt i storstäderna som uppvisat osedvanligt låga noteringar i deltagandet. Vad som inträffat under det senaste decenniet är att skillnaderna i valdeltagande mellan olika stadsdelar ökat kraftigt, främst genom att många stadsdelar med homogent och högt valdeltagande tillkommit, samtidigt som stadsdelar med mycket lågt valdeltagande behållit denna karaktär. Skillnaderna i valdeltagande mellan stadsdelar och förortskommuner avspeglar en ny fas i bostadssegregationen i storstäderna. Miljonprogrammets områden har en tämligen annorlunda befolkning ur socio-ekonomisk synvinkel än de nya exklusiva områdena med villor, radhus och bostadsrätter.

Det sjunkande valdeltagandet i Sverige är en problematik som i första kan anses gälla de båda valen 1985 och 1988. Frågan är om dessa val utgör inledningen på en anpassning av deltagandet i Sverige till en lägre nivå av det slag vad som är vanligt i vår omvärld, eller om de har att göra med frånvaron av mobiliseringsval sedan 1968 och olika socialpsykologiska faktorer. Mobiliseringsvalen synes lyfta valdeltagandet till nya höjder varifrån det kan sjunka intill nästa mobiliseringstillfälle. Frånvaron av mobiliseringsval kan ha samband med den förda politikens innehåll och med att de politiska partierna av olika grupper inte upplevs som angelägna. Den allmänt sjunkande nivån på medborgarnas partiidentifikation under de senaste decennierna - de subjektiva anhängarskapen minskat flagrant mellan 1982 och 1985 (för 1988

saknas ännu siffror) - ger stöd åt denna tolkning (Holmberg, 1987: 241ff).

Vilka partier som vinner respektive förlorar på en mobilisering av valmanskåren är en strategiskt viktig fråga. Numera gäller huvudregeln att miljöer med högt valdeltagande har hög andel röstande på moderaterna, medan socialdemokratin har en viss tendens att stå starkast i miljöer med lågt valdeltagande.

De institutionella medlen för att höja valdeltagandet är i det närmaste uttömda i vårt land. De enda medel som skulle ge tydliga effekter vore att antingen införa röstplikt efter utländska förebilder eller att begränsa rösträtten för kategorier med lågt valdeltagande - t.ex. genom att höja rösträttsåldern och slopa invandrarnas rösträtt. Ingen av dessa åtgärder är aktuella eller ens förenliga med svensk demokratisk praxis. Det sjunkande valdeltagandet är i första hand en utmaning för de politiska partierna.

I Sverige - liksom i andra utvecklade industriländer - har den industriella revolutionen präglat partisystemet. Svensk politik framstod länge under 1900-talet som en-dimensionellt och vänster-höger-dominerat. En fråga som har sysselsatt många forskare är om denna dominerande konfliktdimension kommer trängas tillbaka under de närmaste decennierna till förmån för nya dimensioner med påtagliga konsekvenser för partisystemet och politikens innehåll.

Samhällsomvandlingen frambringar således nya politiska skiljelinjer och nya politiska krav växer fram, vilket skapar ett anpassningsproblem för partierna. Mellan samhälle och partisystem finns en "time lag" som blir särskilt tydlig i tillväxtregionerna där de nya inslagen i samhällsbilden är mest påtagliga. En viktig aspekt på de politiska partierna är deras politiska effektivitet - förmågan att åstadkomma resultat utifrån de krav som medborgarna ställt. Ju större tidsskillnad partisystemet besitter, desto sannolikare är det att många krav med stöd i breda medborgargrupper aldrig uppfattas eller fästes tillräcklig vikt vid i den praktiska politiken.

Trots att den storregionala utvecklingen visar att omvandlingen från industrisamhälle till kunskapssamhälle inte är orsaken till det sjunkande valdeltagandet, så skapar den nya förutsättningar för de politiska partierna. I storstads- och universitetsregioner skördar moderaterna,

folkpartiet, Vpk och miljöpartiet framgångar, medan centern och socialdemokraterna står starkare utanför dessa regioner. Nya livsformer och värderingsmönster växer här fram vilka skapar betydande anpassningsproblem för det etablerade partisystemet och ger utrymme för nya postmaterialistiska rörelser och partier.

De svenska efterkrigsgenerationerna synes i stigande grad preferera post-materialistiska värden, livskvalitet och miljöhänsyn. De klassiska "plånboksfrågorna" och den ekonomiska tillväxten kommer ej på första plats i rangordningen av de viktigaste frågorna i politiken.

Samstämmiga rapporter har visat att den tidigare relativt starka partiidentifikationen i västvärlden har sjunkit. En viktig förutsättning för partiidentifikation är att det finns en tidig identifikation med en organisation eller grupp med vilken partiet är förknippat (Shively, 1972).

I Powell's modell för valdeltagande utgjorde starka länkar mellan politiska partier och intressegrupper i ett land en hävstång för högt valdeltagande. Det som inger oroande för framtiden är tendensen att partiernas "gamla länkar" till intressen och medborgargrupper luckras upp i det postindustriella samhället. En effekt av detta kan bli att partiernas förmåga att mobilisera väljarna minskar (Mair, 1983).

I Sverige brukar man hävda folkrörelsetraditionens betydelse för deltagandet i partier och organisationer, och för den politiska aktiviteten i den svenska folkstyrelsen i stort. Den formella utbildningsnivån har relativt stor betydelse för människors politiska deltagande och däribland röstandet. Den allt högre utbildningsnivån främjar visserligen den politiska participationen, men innebär samtidigt inte att de etablerade politiska partierna gynnas. Snarare använder de högutbildade andra kanaler för sin politiska aktivitet, inte minst direktkontakter med politiker och offentliga tjänstemän och får på detta sätt access till det politiska beslutsfattandet på olika nivåer i samhället. Aktioner, protester och manifestationer upplevs av många som ett attraktivt och kanske även ett mer effektivt sätt att påverka beslutsfattare, bilda opinion - än genom politiska partier.

BIBLIOGRAFI

Aardal, Bernt & Valen, Henry, 1989. Velgere, partier og politisk avstand (Oslo: Statistisk sentralbyrå)

Abramson, P.R. & Inglehart, Ronald, 1986. Generational replacement and value change in six West European societies. (*American Journal of Pol Science* 30(1) Febr 86:1-25)

Abramson, P.R. & Inglehart, Ronald, 1987. Generational replacement and the future of post-materialist values. (*Journal of Politics* 49(1) Febr 87:239-241)

Andersson, Åke E., 1985. Kreativitet. Storstadens Framtid (Stockholm: Prisma)

Andersson, Åke E. & Strömquist, Ulf, 1988a. K-Samhällets Framtid (Stockholm: Prisma)

Andersson, Åke E., 1988b. Universitet. Regioners Framtid (Stockholm: Regionplanekontoret)

Back, Pär-Erik & Berglund, Sten, 1978. Det svenska partiväsendet (Stockholm: AWE/GEBERS)

Burnham, Walter, Dean, 1980. The Appearance and Disappearance of the American Voter (i Rose, Richard (Ed.). *Electoral Participation. A Comparative Analysis* (Beverly Hills: SAGE))

Butler, David & Stokes, Donald., 1974. Political Change in Britain (London: MacMillan)

Böltken, Ferdinand & Jagodzinski, Wolfgang, 1985. In an environment of insecurity (*Comparative Political Studies*, Vol 17, No. 4)

Caldeira, Gregory A., 1985. The Mobilization of Voters in Congressional Elections (*Journal of Politics*, Vol 47:490-509)

Campbell, Angus & Rokkan, Stein, 1960. Norway and the United States of America. (*International Social Science Journal*, Vol. XII:69-99)

Deutsch, Karl, 1961. Social Mobilization and Political Development. (APSR, Vol. 55:493-514)

DeNardo, James, 1986. Does Heavy Turnout Help Democrats in Presidential Elections? (APSR vol. 80, No. 4)

Dir. 1988:64. Utredning om livsmiljön och det politiska deltagandet i storstäderna.

Dunleavy, Patrick, 1989. The end of class politics? i Cochrane, Allan & Anderson, James (eds.). Restructuring Britain. Politics in transition (London: SAGE)

Ekman, Ann-Kristin, 1986. Kulturbestämda framtidsbilder. Om livsformer i sju kommuner (Stockholm: FRN-Framtidsstudier)

Ekman, J., 1989. Ta upp kampen om fantasin (Dagens Nyheter 1989-04-15)

Flanagan, S.C., 1982a. Changing Values in advanced industrial societies: Inglehart's silent revolution from the perspective of Japanese findings (Comparative Political Studies, Vol 14:403-444)

Flanagan, S.C., 1982b. Measuring value change in advanced industrial societies. A rejoinder to Inglehart (Comparative Political Studies, Vol 15:99-128)

Fiskesjö, Bertil et al, 1973. Arbetsmaterial i Svensk och jämförande politik (Lund: Studentlitteratur)

Gidlund, Gullan, 1983. Partistöd (Lund: Liber Förlag)

Gidlund, Gullan, 1985. Det kommunala partistödet. En studie av kommunernas och landstingens stöd till de politiska partierna. (Ds C 1985:8)

Gidlund, Gullan, 1988. Kommunalt stöd till de politiska partierna. (SOU 1988:47)

Gidlund, Janerik et al, 1988. Periferins renässans. Lokala framtider och Sveriges omvandling (Stockholm: Allmänna Förlaget)

Gorz, André. 1984. Vägen till paradiset bortom arbetssamhället (Stockholm: Alfabeta)

Gouldner, Alwin W., 1979. The Future of the Intellectuals and the Rise of the New Class (New York: Seabury)

Holmberg, Erik & Stjernqvist, Nils, 1988. Vår författning (Stockholm: Norstedts)

Holmberg, Sören, 1984. Väljare i förändring (Stockholm: Liber Förlag)

Holmberg, Sören & Gilljam, Mikael, 1987. Väljare och val i Sverige (Stockholm: Bonniers)

Højrup, Thomas, 1983. Det glemte folk. Livsformer og centraldirigering (Köpenhamn: Institut for Europaeisk Folkelivsforskning og Statens Byggeforskningsinstitut)

Illeris, Sven, 1989. Service og den regionale balance i Norden (i NordREFO. De nordiska huvudstäderna - Drivkrafter eller skapare av regional balans? (Helsingfors: NordREFO))

Ike, Nobutaka, 1973. Economic Growth and Inter-Generational Change in Japan (APSR, Vol. 67:1194-1203)

Inglehart, Ronald, 1971. The silent revolution in Europe. Intergenerational change in post-industrial Society.

Inglehart, Ronald, 1977. The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics (Princeton, N.J.; Princeton University Press)

Inglehart, Ronald, 1979a. Political Action: The Impact of Values, Cognitive Level, and Social Background (i Barnes, S. & Kaase, M. (eds.). Political Action. (Beverly Hills: SAGE)

Inglehart, Ronald, 1979b. Wertwandel in den westlichen Gesellschaften: Politische Konsequenzen von materialistischen und postmaterialistischen Prioritäten (i Klages, H. & Kmieciak, P. (eds.), Wertwandel und gesellschaftlicher Wandel (Frankfurt: Campus))

Inglehart, Ronald, 1981. Post-Materialism in an Environment of Insecurity (APSR Vol 75, No. 4)

Inglehart, Ronald, 1982. Changing Values in Japan and the West (Comparative Political Studies, Vol 14:445-479)

Inglehart, Ronald, 1983. The Persistence of Materialist and Post-materialist values orientations: Comments on Van Deth's Analysis. (European Journal of Political Research, Vol 11:81-91)

Inglehart, Ronald, 1984. The Changing Structure of political Cleavages in Western Societies. (i Dalton et al., (eds.), Electoral Change in Advanced Industrial Societies. (Princeton, N.J.: Princeton University Press)

Inglehart, Ronald, 1985a. Aggregate Stability and Individual-Level Flux in Mass Belief Systems: The Level of Analysis Paradox. (APSR, Vol 79:97-116)

Inglehart, Ronald, 1985b. New Perspectives on Value Change. Response to Lafferty and Knutsen, Savage, and Böltken and Jagodzinski (Comparative Political Studies, Vol 17, No. 4)

Isberg, Magnus, 1986. Valsystemet i 20 länder. En översikt (Ds Ju 1986:1)

Jackman, Robert, W., 1987. Political Institutions and Voter Turnout in the Industrial Democracies (APSR, Vol. 81, No. 2)

Johansson, Börje, 1988. Exportcykler och regionala innovationsnät i Norden: En analys av samspelet mellan noder i det ekonomiska nätverket (i NordREFO. De nordiska huvudstäderna - Drivkrafter eller skapare av regional balans? (Helsingfors: NordREFO))

Johansson, Leif, 1980. Kärnkraftsomröstningen i kommunerna (Meddelande 1980:3, Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet)

Kerr, Henry & Handley, David, 1974. Conflits des Générations et Politique Etrangère en Suisse (Annuaire Suisse de Science Politique, pp. 127--155)

Knutsen, Oddbjorn, 1985. Politiske verdier, konfliktlinjer och ideologi (stencil, doktorsavh., Institutt for statsvitenskap, Universitetet i Oslo)

Knutsen, Oddbjorn, 1986. Political cleavages and political realignment in Norway: the new politics thesis reexamined. (Scandinavian Political Studies 9(3) Sept 86:235-278)

Knutsen, Oddbjorn, 1988. The Impact of Structural and Ideological Party Cleavages in West European Democracies: a Comparative Empirical Analysis. (British Journal of Political Science 18(3) July 88:323:352)

Ladd, Everett C., 1978. The New Lines are Drawn: Class and Ideology in America (Public Opinion 1:48-53)

LaPalombara, Joseph, 1987. Democracy, Italian Style. (New Haven and London: Yale University Press)

Lafferty, William M., 1976. Basic Needs and Political Values: Some Perspectives from Norway on Europe's "Silent Revolution". (Acta Sociologica 19:117-136)

Lafferty, William M. & Knutsen, Oddbjorn, 1984. Leftish and Rightist Ideology in a Social Democratic State: An Analysis of Norway in the Midst of the Conservative Resurgence (British Journal of Political Science, Vol. 14:345-367)

Lawson, Kay & Merkl, Peter H., 1988. When Parties Fail. Emerging Alternative Organizations (Princeton, N.J.: Princeton University Press)

Lewin, Leif, 1970. Folket och eliterna (Stockholm: Almqvist & Wiksell)

Lijphart, Arend, 1984. Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries (New Haven: Yale University Press)

Lipset, Seymour M., 1979. The New Class and the Professoriate (i Bruce-Briggs, B. (ed.). The New Class? (New Brunswick, N.J.: Transaction Books))

Lipset, Seymour M. & Rokkan, Stein (eds.), 1967. *Party Systems and Voter Alignments* (New York: The Free Press)

Marsh, Alan, 1975. The Silent Revolution, Value Priorities and the Quality of Life in Britain (APSR, Vol 69:1-30)

Marsh, Alan, 1977. *Protest and Political Consciousness* (Beverly Hills: SAGE)

Massey, Doreen, 1984. *Spatial Divisions of Labour. Social Structures and the Geography of Production* (London: Macmillan)

McAllister, Ian, 1986. Compulsory Voting, Turnout and Party Advantage in Australia (Politics 21, No 1)

Milbrath, Lester W. & Goel, M.L., 1977. *Political Participation. How and Why Do People Get Involved in Politics?* (Chicago: Rand McNally College Publishing Company)

Monnesland, Jan, 1989. 70-tallet en parentens? (i NordREFO. De nordiska huvudstäderna - Drivkrafter eller skapare av regional balans? (Helsingfors: NordREFO))

Morlan, Robert L., 1984. (Political Science Quarterly, Vol 99:457-470)

Petersson, Olof et al, 1989. *Medborgarnas makt* (Stockholm: Carlssons)

Pettersson, Thorleif, 1988. *Bakom dubbla lås. En studie av små och långsamma värderingsförändringar* (Stockholm: Institutet för framtidsstudier)

Powell, Bingham, G., 1980. *Voting Turnout in Thirty Democracies: Partisan, Legal and Socio-Economic Influences* (i Rose, Richard (Ed.). *Electoral Participation. A Comparative Analysis* (Beverly Hills: SAGE))

Powell, Bingham, G., 1986. *American Voter Turnout in Comparative Perspective* (APSR vol. 80, No. 1)

Ricknell, Lars, 1976. *Politiska regioner.* (Stencil, Doktorsavh., Statsvetenskapliga inst, Umeå universitet)

Regionplanekontoret i Stockholms län, 1983. Levnadsförhållanden i Stockholmsregionen 1968-81 (Stockholm).

Rokkan, Stein, 1970. Citizen, Elections, Parties. Approaches to the Comparative Study of the Processes of Development. (Oslo: Universitetsforlaget)

SCB, 1982. Politiska resurser.

SCB, 1986. Politiska resurser.

Schlozman, Kay L. & Verba, Sidney, 1987. Sending Messages, Getting Replies (Society 24, No. 4)

Siegelman, Lee et al, 1985. Voting and Nonvoting: A Multi-Election Perspective (APSR 29, 1985:4)

Steiner, Jurg, 1969. Bürger und Politik. (Meisenham am Glan: Anton Hain)

Steinfels, Peter, 1979. The Neo-Conservatives (New York: Simon and Schuster)

Strömberg, Lars & Westerståhl, Jörgen (red), 1983. De nya kommunerna. En sammanfattning av den kommunaldemokratiska forskningsgruppens undersökningar.

SOU 1989:12. Den regionala problembilden.

SOU 1989:19. Regionalpolitikens förutsättningar.

Thermaenius, Edvard, 1933. Sveriges politiska partier (Stockholm: Hugo Grebers Förlag)

Tingsten, Herbert, 1937. Political behavior. Studies in Election Statistics (London: P.S. King & Son)

Vallagen 1972, 1976

Wolfinger, Raymond E. & Rosenstone, Steven J., 1980. Who votes?
(New Haven: Yale University Press)

Wörlund, Ingemar, 1988. Politisk tradition. Politisk organisation. En
studie av regionala variationer i SAP:s väljarstöd 1921-1940.
(Stencil, Lic. uppsats, Statsvetenskapliga inst, Umeå universitet)

Bilaga 1**INDELNING AV SVERIGE I STORREGIONER****K-SVERIGE***** Stockholm-Uppsala regionen**

Stockholm/Södertälje A-region (1)

Norrtälje A-region (2)

Enköpings kommun

Uppsala A-region (04)

*** Göteborgs-regionen**

Göteborg

Kungälv

Ale

Partille

Lerum

Härryda

Mölnadal

Kungsbacka

*** Malmö-Lund regionen**

Malmö-Lund-Trelleborg A-region (28)

*** Linköpingsregionen**

Linköping A-region (09)

* Umeå-regionen

Umeå
Vännäs
Robertsfors
Bjurholm
Nordmaling

M-SVERIGE

Södermanlands län
Östergötlands län utom Linköpingsregionen
Jönköpings län
Gotlands län
Kristianstads län
Malmöhus län utom Malmö-Lundregionen
Hallands län utom Kungsbacka
Älvsborgs län utom Ale och Partille
Skaraborgs län
Östersund
Växjö
Alvesta
Örebro
Karlstad
Håbo
Älvkarleby
Tierp
Öckerö
Stenungsund
Tjörn
Orust
Sotenäs
Munkedal
Tanum
Lysekil
Uddevalla
Strömstad

B-SVERIGE

* Norrland

Norrbottens län
 Västerbottens län utom Umeå-regionen
 Västernorrlands län
 Jämtland utom Östersund

* Bergslagen

Västmanlands län
 Örebro län utom Örebro
 Värmlands län utom Karlstad
 Kopparbergs län
 Gävleborgs län

* Sydöstra Götaland

Kronobergs län utom Växjö och Alvesta
 Kalmar län
 Blekinge län

Resultat i riksdagsvalen i K-Sverige 1948-88 i procent

Parti	Riksdagsval													
	-48	-52	-56	-58	-60	-64	-68	-70	-73	-76	-79	-82	-85	-88
M	14.5	16.4	19.1	23.4	20.7	15.2	14.5	14.2	19.0	20.6	26.3	30.5	27.1	24.3
C	5.4	4.3	3.6	5.8	7.0	6.6	9.1	14.2	20.4	18.4	12.5	10.4	6.8	6.8
F	28.7	31.2	30.5	22.3	21.6	21.6	18.7	21.5	11.7	13.8	12.7	6.8	17.0	14.9
S	43.0	42.3	40.6	43.8	45.2	45.1	48.3	42.6	40.3	39.3	39.1	41.3	39.8	37.2
Vpk	8.2	5.7	6.0	4.6	5.3	5.9	3.6	5.6	6.7	6.4	7.7	7.4	6.8	7.1
Kds	-	-	-	-	-	1.6	1.1	1.2	1.2	0.9	0.9	1.3	*)	2.1
Mp	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1.7	6.5
Övr	.2	.2	.1	.1	.2	3.9	4.7	.7	.8	.6	.9	2.4	.8	1.1
Vd	84.2	81.3	81.5	77.9	86.4	84.4	89.1	88.0	90.6	91.6	90.4	91.4	90.0	85.2

*) Valsamverkan med C

Resultat i riksdagsvalen i M-Sverige 1948-88 i procent

Parti	Riksdagsval													
	-48	-52	-56	-58	-60	-64	-68	-70	-73	-76	-79	-82	-85	-88
M	13.1	15.0	18.6	20.7	17.1	15.3	14.0	12.0	14.0	15.3	20.1	23.2	20.7	17.4
C	17.1	15.3	13.5	17.5	18.3	17.8	20.0	24.0	29.2	28.5	21.8	18.9	16.2	14.2
F	21.8	23.1	21.9	17.8	16.8	16.0	13.5	15.2	9.1	10.7	19.6	6.1	14.0	11.5
S	45.1	44.6	43.4	43.2	45.7	46.0	47.7	43.8	42.3	41.0	41.8	44.3	43.8	43.4
Vpk	2.9	1.9	2.5	0.8	2.1	2.8	1.4	2.7	3.0	2.7	3.5	3.6	3.6	4.1
Kds	-	-	-	-	-	1.8	1.7	2.1	2.2	1.6	1.7	2.4	*)	3.8
Mp	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1.4	5.9
Övr	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.6	1.7	0.2	0.3	0.2	0.6	1.7	0.3	0.4
Vd	83.5	79.8	81.1	78.1	86.6	84.5	90.0	89.0	91.4	92.2	91.1	91.7	90.1	85.1

*) Valsamverkan med C

Resultat i riksdagsvalen i B-Sverige 1948-88 i procent

Parti	Riksdagsval													
	-48	-52	-56	-58	-60	-64	-68	-70	-73	-76	-79	-82	-85	-88
M	9.4	11.2	13.4	14.3	11.7	10.5	9.8	7.9	9.0	9.9	13.3	15.8	14.7	11.5
C	14.2	12.4	11.1	14.5	15.4	16.1	19.1	21.7	26.3	26.0	20.7	17.9	15.2	13.8
F	17.8	19.3	18.8	14.5	13.9	13.2	10.3	11.4	7.1	8.2	8.1	4.6	10.9	9.5
S	50.4	51.3	50.1	52.0	52.8	51.1	55.0	50.6	49.0	48.8	50.0	52.5	51.8	50.8
Vpk	8.2	5.9	6.7	4.8	6.2	7.2	4.1	6.1	6.2	5.1	5.6	5.6	5.7	6.2
Kds	-	-	-	-	-	1.9	1.7	2.0	2.0	1.6	1.7	2.0	*)	3.1
Mp	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1.3	4.7
Övr	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.3	0.4	0.4	0.8	1.7	0.3	0.5
Vd	80.6	76.3	76.9	76.2	84.7	82.6	88.8	87.8	90.6	91.5	90.7	91.2	89.4	84.2

*) Valsamverkan med C

Korrelationen mellan valresultat och valdeltagande i riket 1948-88
(N=283)

Parti	Riksdagsval													
	-48	-52	-56	-58	-60	-64	-68	-70	-73	-76	-79	-82	-85	-88
M	.08	.09	.20	.02	.12	.12	.10	.18	.26	.34	.25	.31	.32	.33
C	-.04	-.10	-.03	-.12	-.10	-.15	-.16	-.08	-.03	-.06	-.12	-.22	-.20	-.12
F	-.15	-.07	-.11	-.27	-.25	-.21	-.16	-.08	-.14	.06	.04	.01	.22	.22
S	.22	.14	.12	.25	.24	.27	.21	.15	.05	-.05	-.01	-.03	-.10	-.19
V	-.21	-.12	-.29	-.07	-.18	-.17	-.26	-.31	-.31	-.35	-.25	-.22	-.24	-.26
Kds	-	-	-	-	-	-.16	-.10	-.09	-.04	-.10	-.04	-.05	*)	.13
Mp	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-.08	.00

*) Valsamverkan med C

Korrelationen mellan valresultat och valdeltagande i K-Sverige 1948-88
(N=53)

Parti	Riksdagsval												
	-48	-52	-56	-58	-60	-64	-68	-70	-73	-76	-79	-82	-85 -88
M	.33	.34	.35	.18	.28	.07	.24	.34	.38	.47	.42	.51	.54 .53
C	-.12	-.25	-.22	-.04	-.14	-.01	-.02	.09	.17	-.04	-.01	-.16	-.16 .01
F	-.31	-.16	-.17	-.16	-.11	-.15	-.13	.01	-.14	.16	.14	.09	.30 .19
S	.31	.19	.15	.08	.08	.08	-.05	-.16	-.23	-.34	-.31	-.36	-.48 -.47
V	-.17	-.07	-.18	-.25	-.29	-.38	-.45	-.50	-.47	-.43	-.53	-.46	-.49 -.62
Kds	-	-	-	-	-	-.21	-.12	-.16	-.25	-.30	-.19	-.27	*) -.02
Mp	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	.13 -.09

*) Valsamverkan med C

Korrelationen mellan valresultat och valdeltagande i M-Sverige 1948-88
(N=108)

Parti	Riksdagsval												
	-48	-52	-56	-58	-60	-64	-68	-70	-73	-76	-79	-82	-85 -88
M	-.15	-.02	.05	-.01	-.03	.04	-.12	-.02	-.06	-.05	-.17	-.15	-.23 -.22
C	.00	.00	-.04	-.03	-.02	-.04	-.07	-.06	-.03	-.03	.02	-.19	-.03 -.05
F	-.48	-.44	-.47	-.58	-.61	-.61	-.57	-.49	-.39	-.33	-.24	-.20	-.05 -.09
S	.39	.31	.33	.36	.41	.39	.36	.25	.14	.12	.10	.20	.14 .07
V	.03	.03	.11	.09	.20	.19	.21	.12	.08	.01	.03	.10	.22 .17
Kds	-	-	-	-	-	-.24	.06	.14	.23	.27	.28	.27	*) .33
Mp	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-.28 -.29

*) Valsamverkan med C

Korrelationen mellan valresultat och valdeltagande i B-Sverige 1948-88
(N=122)

Parti	Riksdagsval													
	-48	-52	-56	-58	-60	-64	-68	-70	-73	-76	-79	-82	-85	-88
M	-.14	-.22	-.08	-.26	-.16	-.07	-.09	-.07	.05	.13	.08	.08	.06	.02
C	-.14	-.19	-.05	-.24	-.19	-.26	-.25	-.16	-.12	-.09	-.21	-.21	-.21	-.03
F	-.17	-.18	-.24	-.30	-.26	-.28	-.23	-.26	-.26	-.16	-.17	-.22	-.14	-.09
S	.40	.38	.40	.48	.48	.51	.47	.47	.38	.28	.33	.31	.28	.15
V	-.11	.04	-.20	.02	-.12	-.08	-.25	-.29	-.30	-.37	-.20	-.21	-.21	-.22
Kds	-	-	-	-	-	-.10	-.18	-.22	-.19	-.19	-.19	-.25	*)	.04
Mp	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-.17	-.15

*) Valsamverkan med C

Valdeltagande i de tre storstadskommunerna 1970-88

	Sthlm			Göteborg		Malmö		Riket		
	R	L	K	R	K	R	K	R	L	K
1970	86.4	86.0	86.0	86.4	86.2	88.8	88.7	88.3	88.2	88.1
1973	89.2	88.6	88.6	89.1	88.6	90.7	90.4	90.8	90.7	90.5
1976	90.3	88.2	88.1	90.1	87.8	91.5	89.3	91.8	90.5	90.4
1979	89.0	86.4	86.4	88.8	85.9	90.1	87.5	90.7	89.2	89.0
1982	90.0	86.8	86.7	90.1	86.9	90.7	88.0	91.4	89.8	89.6
1985	88.8	85.2	85.2	88.6	85.0	89.1	86.4	89.9	88.0	84.0
1988	84.7	81.5	81.5	84.6	81.2	85.8	83.5	86.0	84.2	84.0

KUNGL. BIBL.
1989-10-20
STOCKHOLM

Statens offentliga utredningar 1989

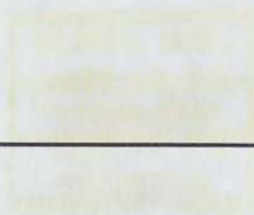
Kronologisk förteckning

1. Rapport av den särskilde utredaren för granskning av hotbilden mot och säkerhetsskyddet kring statsminister Olof Palme. C.
2. Beskattning av fåmansföretag. Fi.
3. Integriteten vid statistikproduktion. C.
4. Fasta Öresundsförbindelser. K.
5. Samordnad länsförvaltning. Del 1: Förslag. C.
6. Samordnad länsförvaltning. Del 2: Bilagor. C.
7. Vidgad etableringsfrihet för nya medier. U.
8. UD:s presstjänst. UD.
9. Särskild inkomstskatt för utländska artister m.fl. Fi.
10. Två nya treåriga linjer. U.
11. Hushållssparandet - Huvudrapport från Spardelegationens sparundersökning. Fi.
12. Den regionala problembilden. A.
13. Mångfald mot enfald. Del 1. A.
14. Mångfald mot enfald. Del 2. Lagstiftning och rättsfrågor. A.
15. Storstadstrafik 2 - Bakgrundsmaterial. K.
16. Kostnadsutveckling och konkurrens i banksektorn. Fi.
17. Risker och skydd för befolkningen. Fö.
18. SÄPO - Säkerhetspolisens arbetsmetoder. C.
19. Regionalpolitikens förutsättningar. A.
20. Tullregisterlag m.m. Fi.
21. Sätt värde på miljön - miljöavgifter på svavel och klor. ME.
22. Censurlagen - en modernisering av biografförordningen. U.
23. Parkeringsköp. Bo.
24. Statligt finansiellt stöd? I.
25. Rapporter till finansieringsutredningen. I.
26. Kustbevakningens roll i den framtida sjöövervakningen. Fi.
27. Forskning vid de mindre och medelstora högskolorna. U.
28. Utbildningar för framtidens tandvård. U.
29. Samarbete kring klinisk utbildning och forskning inför 90-talet. U.
30. Professorstillsättning. En översyn av proceduren vid tillsättning av professorstjänster. U.
31. Statens mät- och provstyrelse. I.
32. Miljöprojekt Göteborg - för ett renare Hisingen. ME.
33. Reformerad inkomstbeskattning
 - Skattereformens huvudlinjer. Del 1.
 - Inkomst av kapital. Del 2.
 - Inkomst av tjänst, lagtext och kommentarer. Del 3.
 - Bilagor, expertrapporter. Del 4. Fi.
34. Reformerad företagsbeskattning
 - Motiv och lagförslag. Del 1.
 - Expertrapporter. Del 2. Fi.
35. Reformerad mervärdesskatt m.m.
 - Motiv. Del 1.
 - Lagtext och bilagor. Del 2. Fi.
36. Inflationskorrigerad inkomstbeskattning. Fi.
37. Utländska förvärv av Svenska företag - en studie av utvecklingen. I.
38. Det nya skatteförslaget - sammanfattning av skatteutredningarnas betänkanden. Fi.
39. Hjälpmedelsverksamhetens utveckling - kartläggning och bedömning. S.
40. Datorisering av tullrutinerna - slutrapport. Fi.
41. Samerätt och sameting. Ju.
42. Det civila försvaret. Del 1.
 - Det civila försvaret. Del 2. Författningstext. Fö.
43. Storstadstrafik 3 - Bilavgifter. K.
44. Översyn av vapenlagstiftningen. Ju.
45. Standardiseringens roll i EFTA/EG - samarbetet. I.
46. Arméns utveckling och försvarets planeringssystem. Fö.
47. Hjälpmedelsverksamhetens utveckling - Bilagor. S.
48. Energiforskning för framtiden. ME.
49. Energiforskning för framtiden. Bilagor. ME.
50. Stiftelser för samverkan. U.
51. Den gravida kvinnan och fostret - två individer. Om fosterdiagnostik. Om sena aborter. Ju.
52. Det statliga energiforskningsprogrammet - aktörer inom energisektorn. ME.
53. Arbetstid och välfärd.
 - Arbetstid och välfärd. Bilagedel A.
 - Arbetstid och välfärd. Bilagedel B. A.
54. Rätt till gymnasieutbildning för svårt rörelsehindrade ungdomar. S.
55. Fungerande regioner i samspel. A.
56. Fiskprisregleringen och fiskeriadministrationen. JO.
57. DO och Nämnden mot etnisk diskriminering — de tre första åren.
58. Undantagandepensionärernas ekonomi. S.
59. Nominering av redovisningskonsulter. C.
60. Huvudbetänkande från alternativmedicinkommittén. S.
61. Hälsohem. S.
62. Alternativa terapier i Sverige. S.
63. Värdering av alternativmedicinska teknologier. S.
64. Kommunalbot. C.
65. Staten i geografien. A.

Statens offentliga utredningar 1989

Kronologisk förteckning

- 66. Begreppet krigsmateriel. UD.
- 67. Levnadsvillkor i storstadsregioner. SB.
- 68. Storstadens partier och valdeltagande 1948-1988.
SB.
- 69. Storstadsregioner i förändring. SB.
- 70. Storstädernas arbetsmarknad. SB.

Statens offentliga utredningar 1989

Systematisk förteckning

Statsrådsberedningen

Levnadsvillkor i storstadsregioner. [67]
Storstadens partier och valdeltagande 1948-1988. [68]
Storstadsregioner i förändring. [69]
Storstädernas arbetsmarknad. [70]

Justitiedepartementet

Samerätt och sameting. [41]
Översyn av vapenlagstiftningen. [44]
Den gravida kvinnan och fostret - två individer. Om fosterdiagnostik. Om sena aborter. [51]

Utrikesdepartementet

UD:s presstjänst. [8]
Begreppet krigsmateriel. [66]

Försvarsdepartementet

Risker och skydd för befolkningen. [17]
Det civila försvaret. Del 1. [42]
Det civila försvaret. Del 2. Författningstext. [42]
Arméns utveckling och försvarets planeringssystem. [46]

Socialdepartementet

Hjälpmedelsverksamhetens utveckling - kartläggning och bedömning. [39]
Hjälpmedelsverksamhetens utveckling - Bilagor. [47]
Rätt till gymnasieutbildning för svårt rörelsehindrade ungdomar. [54]
Undantagandepensionärernas ekonomi. [58]
Huvudbetänkande från alternativmedicinkommittén. [60]
Hälsöhem. [61]
Alternativa terapier i Sverige. [62]
Värdering av alternativmedicinska teknologier. [63]

Kommunikationsdepartementet

Fasta Öresundsförbindelser. [4]
Storstadstrafik 2 - Bakgrundsmaterial. [15]
Storstadstrafik 3 - Bilavgifter. [43]

Finansdepartementet

Beskattning av fåmansföretag. [2]
Särskild inkomstskatt för utländska artister m.fl. [9]

Hushållsparandet - Huvudrapport från Spardelegationens sparundersökning. [11]
Kostnadsutveckling och konkurrens i banksektorn. [16]
Tullregisterlag m.m. [20]
Kustbevakningens roll i den framtida sjöövervakningen. [26]
Reformerad inkomstbeskattning
- Skattereformens huvudlinjer. Del 1. [33]
- Inkomst av kapital. Del 2. [33]
- Inkomst av tjänst, lagtext och kommentarer. Del 3. [33]
- Bilagor, expertrapporter. Del 4. [33]
Reformerad företagsbeskattning
- Motiv och lagförslag. Del 1. [34]
- Expertrapporter. Del 2. [34]
Reformerad mervärdesskatt m.m.
- Motiv. Del 1. [35]
- Lagtext och bilagor. Del 2. [35]
Inflationskorrigerad inkomstbeskattning. [36]
Det nya skatteförslaget - sammanfattning av skatteutredningarnas betänkanden. [38]
Datorisering av tullrutinerna - slutrapport. [40]

Utbildningsdepartementet

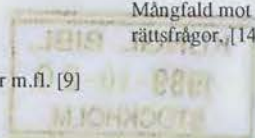
Vidgad etableringsfrihet för nya medier. [7]
Två nya treåriga linjer. [10]
Censurlagen - en modernisering av biografförordningen. [22]
Forskning vid de mindre och medelstora högskolorna. [27]
Utbildningar för framtidens tandvård. [28]
Samarbete kring klinisk utbildning och forskning inför 90-talet. [29]
Professorstillsättning. En översyn av proceduren vid tillsättning av professorstjänst. [30]
Stiftelser för samverkan. [50]

Jordbruksdepartementet

Fiskprisregleringen och fiskeriadministrationen. [56]

Arbetsmarknadsdepartementet

Den regionala problembilden. [12]
Mångfald mot enfald. Del 1. [13]
Mångfald mot enfald. Del 2. Lagstiftning och rättsfrågor. [14]

Statens offentliga utredningar 1989

Systematisk förteckning

Regionalpolitikens förutsättningar. [19]

Arbets tid och välfärd.

Arbets tid och välfärd. Bilagedel A.

Arbets tid och välfärd. Bilagedel B. [53]

Fungerande regioner i samspel. [55]

DO och Nämnden mot etnisk diskriminering

— de tre första åren. [57]

Staten i geografin. [65]

Industridepartementet

Statligt finansiellt stöd. [24]

Rapporter till finansieringsutredningen. [25]

Statens mät- och provstyrelse. [31]

Utländska förvärv av svenska företag - en studie av utvecklingen. [37]

Standardiseringens roll i EFTA/EG - samarbetet. [45]

Civildepartementet

Rapport av den särskilde utredaren för granskning av hotbilden mot och säkerhetsskyddet kring statsminister Olof Palme. [1]

Integriteten vid statistikproduktion. [3]

Samordnad länsförvaltning. Del 1: Förslag. [5]

Samordnad länsförvaltning. Del 2: Bilagor. [6]

SÄPO - Säkerhetspolisens arbetsmetoder. [18]

Nominering av redovisningskonsulter. [59]

Kommunalbot. [64]

Bostadsdepartementet

Parkeringsköp. [23]

Miljö- och energidepartementet

Sätt värde på miljön - miljöavgifter på svavel och klor. [21]

Miljöprojekt Göteborg - för ett renare Hisingen. [32]

Energiforskning för framtiden. [48]

Energiforskning för framtiden. Bilagor. [49]

Det statliga energiforskningsprogrammet - aktörer inom energisektorn. [52]

ALLMÄNNA FÖRLAGET

BESTÄLLNINGAR: ALLMÄNNA FÖRLAGET, KUNDTJÄNST, 106 47 STOCKHOLM.
TEL: 08-739 96 30, FAX: 08-739 95 48.
INFORMATIONSBOKHANDELN, MALMTORGSGATAN 5 (VID BRUNKEBERGSTORG), STOCKHOLM.

ISBN 91-38-1-0399-0
ISSN 0375-250X